

3414

NORRBOTTEN

Nederluleå

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Nordström, Aug., 1931

Svar på ULMA:s frågelista 27
Åkerns beredning

42 bl. 4:o
1 teckn.

3414

Frägelistan No 27.
(Lvar från Nederluleå)

I. Jordbruksredskap.

Gemensamt namn: lövbräcksreidskäp, åker-
reidskäp

Handredskap, händerredskap. När nyodling företogs å skogsmark, beagnades först, där så behövdes, yxa för rödning, och sedan det avrodjare (rönnyggen) någon tid legat som betesvall (där biegenheten därtill lämpar sig), utfördes jordens uppgrävning och omläggning med spade. Detta arbete kallades å spada (spöda) och arbetsfältet nämnts spödaläta (gå å spödaläta). Först tog man upp ett djupt dike i ena änden av den blivande tegen. Vid sönderdelningen av torven (hög-föt) hugga för beagnades någon kassad täljbila, som därför bar namnet hög-föt-räsa (huggfrysa), varefter torven drogs av med flåhållan (flåhackan). Se fr. list. fig. 2. En hacka av från denna nägot avvikande form, av far benämnd iöökäksa (joräyxa, speciellt björbygnam?)) därvid sökte man komma åt rotgrenarna, (röät hög, rot hugga).

och av honom själv smidd, tung ån hantera men kraftig och
hållbar ån byta och banna med, tjämlig bivr som hoop och spott (bild I
sid. 9) Flåhacka antilads åven, då man å eljes plogbar mark
villu bereda väg för plögen genom ån flå-å (flå av) tuvor och o-
jämnheter å marken.

Klubbor för korsning av kokor känner man knappast till
knäppe. Hå till beagnades vanligen potatisgräv. gräv (n.)
gröft (gröva); körps (m) körps (korna); hæk (f.) hæk (hacka).

Krattor, på dial. i sumpin ærefsæn, i stil med 5: I, nyttjades
åu söndersmula jord- och dyngklimpar (dåndzklämpar) för att
få gödseln jämt utbredd (knäpper), sedan den med grepen
(gröpsæn) kringkastats i jordsamt. Krattans delar äro käpsæn (kam-
man), iämpinæn (jämpinnarna) och löygge (av taga, handlag⁽²⁾)¹⁾

Under 1800-talets senare hälft, varomkring denna svar röra sig, kän-
ner man ej till, åu sås nedmyllats i jorden med kratta
1) "spræta dåndza". 2) Fr måhånna bestått med det gamla "länge", spruttats
i handlaget ingående del, som fått en kurios motbild i landsmålits römp¹ t¹ ek
(rumpans handlag), de kroppen närmast liggande svart köterna hos t. ex
slakt djur.

Landsmålsarkivet Uppsala 3414
Aug. Nordström. 1931. NEDERLULEÅ
NB.
Frgl. 27

eller häppar eller ^{hörd} därmed förknippade benämningar.
 Pinnkarven, pinnkärva med pinnar av järn var därvid
 det mest eller huvudsakligt brukade redskapet. En eller annan
 har med träpinnar funns väl i någon enstaka bondgård som
 en relik från tidigare dato, som skulle den bevarades för låt
 och lämplig för sitt ändamål, knappast varit i bruk efter sek-
 let's mitt. Vårer tog man järnpinnkärva gick med en gräv efter
 och låtade den, var så behövdes.

Grepar. Av dessa funnos sedan gammalt hemsmidda i
 stil med fig. 7:III. Även 7:II omfattas från 1870-talet. De båda typer-
 na utbyttes sedan på smidningom mot de mera praktiska i handeln
 utkommande med flera skänglar eller klor, fjär- & femklav-
 gräjsan ⁽⁸⁾ et. Greparna användes givetvis vid godsarbete, på-
 och avlassning (fjär-cöt döngga) och ännu spröyd-a (sprida den)
 Därvid användes lika mycket skoveln, och när det gällde
 ännu väk el. vêtz (väcka d.v.s spränga sönder den under vintern samla-
 de och tjälfnena gödselstucken), järnspettel. Skoveln var närmast

Landsmålsarkivet Uppsala 3414
 Aug. Nordström. 1931. NEDERLULEÅ
 NB.

Frgl. 27

Landsm. Upps. 3414
Aug. Nordström. 1931. NEDERLULEA

av samma typ som fig 8 III och förfärdigades av borden bjälv av en större björk-, asp- eller granstam. Skövaremnor, som först i grova drag blivit tillypat, har innan den slutliga utformningen varit utsatt för lagom luft- och stugutrockning i bakre loppet för att ej spricka sönder. För "Skönnygg" (Skoningen) måste han nog vända sig till bysmännen, såvida han inte ättar smöydas bjälv, vilket i Norrbotten, bland dess bönder, inte är någon ovanlighet, för att inte nämna flera andra yrkesgrenar, som mer eller mindre intimt sammankännga med jordbruket, och där nödvändighetens tvång utbildat denna mångsidighet.

Spaden, spödan - kungssymbolen för jordbruket - var av gammalt i viss utseende av den i fr. litan auziona typ. 8. I - II men skiljer sig från den förra genom spetsig form och från båda genom sin trampavsats, som gör det möjligt för brukaren att med fotens hjälp tvunga ned den i hård mark. Då denna avsats sitter i skaftets nedre del å ömse sidor, har skaftet fått namnet spödatrövd (av tröda = trampa) för undvika av fotskar vid längre bruk, måste detta få en anseelig

1) Skovlar utan Skonings vörn mycket i bruk och används i snöskottning samt i stall- och ladugård att måska dörren med. m m.

Hjocklek (omkr 5 cm): Tröjda var nedlill avfasat vid kanten och insköt i Stälplattans klurna urringning samt fasts med en spik å ömse sidor. Uppstilt var det utformat till en cylinderformigt handtag (sid. 9.11) På grund av sin förtjockning på plattans mitt var dock denna gamla spadtyp mindre praktisk och lättanvänd vid jordsarbetet än den sedan uppträda. Skuffeln, stjiafla, och är troligen nu en minne blei för en efter ännu en mansålder finnas till endast som museiföremål.

Här må anmärkas, att redskapen för tåkdikning av vad namn det vara må saknades i en tid, då sådan dikning knappt var känd bland allmogens trupppe och förtj äro tåkdikens-

Spell, spät, ianspät eller iansstör har blans jordsaedskaffen den kanske mest mångtidiga användningen, särom en bönder upstän, stampa ihop stän (varvid den övre änden vänds till) stöt-häpa ^{stötta upp häpa} vid skylars uppställning, ^{bädes} gardsgardsstörarnas nedstämning (stör el. stavar) och i allmänhet an-

1) Om vären, då den arbete skulle göras, pålotts där för helgoms klockorna, man nänd tonst till bonden: stöt ne stavarne å bond om! stöt ne stavarne å bond om! stöt ne stavarne och bind om || 3 3 | 3

Landsmålsarkivet Uppsala 3414
 Aug. Nordström. 1931. NEDERLULEÅ
 NB.
 Frgl. 27

vändas som lättillgänglig hävstång vid olika arbeten.

x) säccaren

Släggor. När sten skulle huktas d.v.s. formas i en eller annat hånseende hade man en ^{slagan} slägga, tillplattad i en "slaget". Den användes emot stenen av den ena personen, mästaren, under det hantlangaren med en större slägga, knöströ

***) mäkaren

trö, slog på. knöströ hade liknande änden s.k. mäkkan ^{direkt} bigge slögänderna tvärhuggna. Båda användes även till att slå sönder stenar, som man ville ge lättkauterligare dimensioner (knöströ sönder). Stensläggan, böslägga, som nu uppträder i något förnämligare dräkt än de förnämnda, dess roll skötes nog ej av någon speciell stenslägga utan fick knöströ och mäkkan nog på landsbygden merendels tjänstgöra att slå på növrarna med, när man skulle stjzöt-stezn. (Skulle skjuta sten)

Stendrög stendrög för bortforsling av sten. Som åtföljande

1, 2) bösläg (samm. av bö och släg) bet. visserl. i detta fall böer verktyg, som åstadkommer hit under rundgående rörelse. Samma namn användes

dock även om s.k. lockbetil (stämjärn) som drivs ^{endast} med slag under en eller ^{annan} omsning ^{tex.} sammansättn. slä-bör. Nävar l. növar finns alltid alltid kringridning med el. utan slag och tryck. t.ex. stern-növar, tomben-bövar

Landsmålsarkivet Uppsala 3414
Aug. Nordström. 1931. NEDERLULEÅ

NB.
Frgl. 27

tombenövar

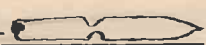

trubbör används därvid Stenbågs flådas av vijor i form av
 en stor bricka (med handlag (bid 9)) Med tillhjälps av bågs kunn
 trenna små delar genom kavlande utan svårighet l^{äs} (lanta på),
 annars ohanterliga stenar dels bära dem till drögen för visare be-
 fordan med häst till Stenbågan (Stengårdsgården) eller Sten-
 br^ö (hätbryggan, som ^{ofta} lades av sten.) som bäda på sin säu bära
 vittna om gångna tiders måbliga slarbragder.

Körredskap. Hit h^öra skakhan (skaklarva), som sammanlän-
 hade med tvärträ, r^eidskäls, kallas r^eida, v^ontar-
 eller s^ömar-r^eida. Det senare används till ~~h^ö~~ körslor
 sommartid, i förtä rummet vid åkerbruket. Det stämmer i
 konstruktion säu väl med fr. list fig 9: II med undantag av att r^eid-
 tung^o utgörs av länke ist. f. krok. Länken eller m^ärlan
 tillsammans med det övriga smidet har namnet r^eidbest^äg.
 Den gemensamma svängeln för p^ordugare kallas st^ör^eids-
 äls eller balans. Den beagnades för mest vid s. k. rist-
 ning, gräsvalens omvändning. D^ors k^ord lorde ha varit namn på
 1) på mitten av svängeln.

på hälen i skaklarnas övre ände, genom vilken ^{stacks.} en från sel-
 ringen utgående grov och kort samē dubbeltviken laderrem,
 vilken på skaklarnas andra sida förseglades med den s.k. sela-
 pån (selpinnen), som hindrade den att vid dragningen glida
 ur. Remmen kallas draxöl (dragöl) dräitimp (drag-tamp).

När man spänner hästen för lastet, spen för, trädets län-
 ken i redakselen in i (lätt oss säga stendrogens) tuga från
 undersidan. (Tuga i slädskidorna är en lya anbringad i
 akselens [äksäl] mitt, i äldre tid flätad av vidjor, i nyare
 gjord av järn. Vid tuga fästas mestadels tvänne hål vid äksån.)

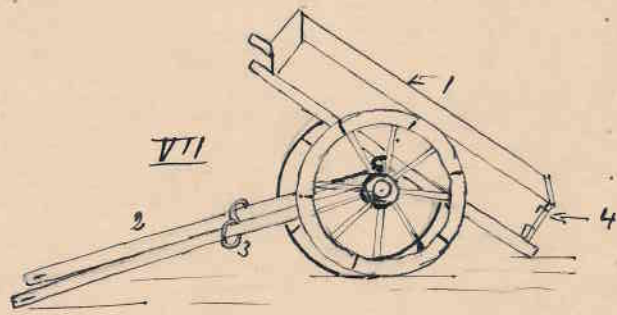
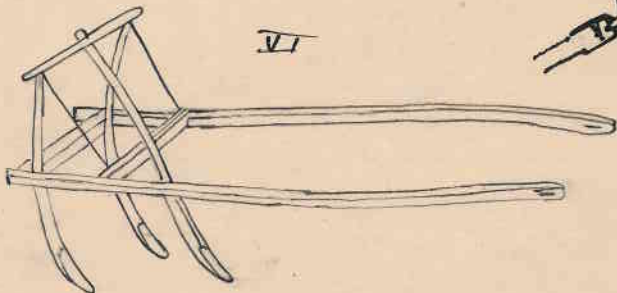
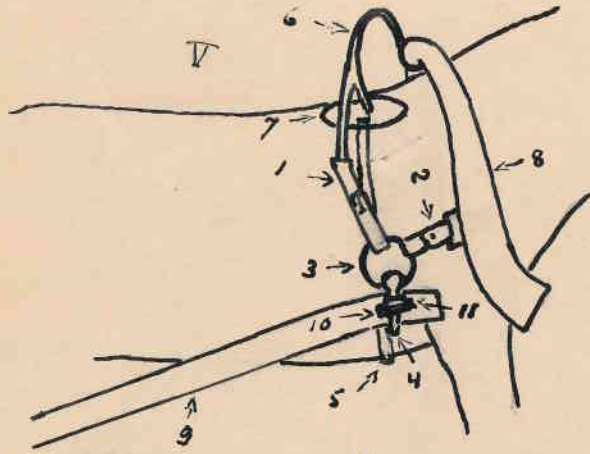
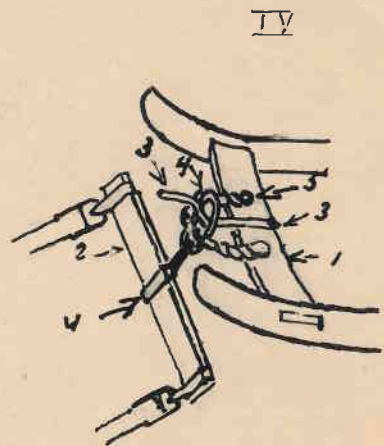
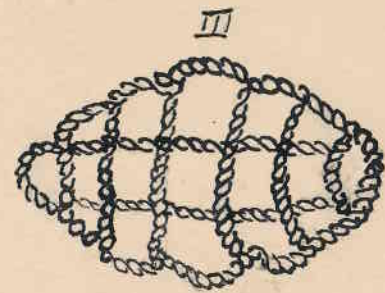
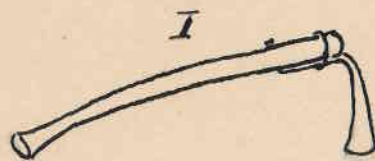
Genom länken inskjutas därpå skakelträ som "stoppare"
 (Stöppar). Från äldre tiden valdes detta av någon krokig mindre björk
 och gavs en form ungefär så I en senare tid, då en tuga
 blev den förhärskande, med stoppare likadana av järn, uppträdde
 dock jämsides härmed en annan typ av skakelträ av detta utse-
 ende sid. 9: IV.

upptänk-seln (en)

1) Från selringen utgingo dessutom två likadana tjäcka laderremmar: draxöl
 uppåt, som var fäst vid selkroken, och dra-än framåt, fäst vid lo-
 korna

Landsmålsarkivet Uppsala 3414
 Aug. Nordström. 1931. NEDERLULEÅ

NB.
 Frgl. 27

I säfiks. II. spada. III stein-
 buigo. IV: 1 äksät 2. riddäksät
 3. skakaltre. 4. reidtügo. 5. tügo
 V: 1 uppstansäl 2. draväl 3. sēla-
 räng 4. sēlapin 5. bēk dzāol
 6. sēlakräak 7. sēlafäat 8. läak
 9. skēkal 10. drahäl 11. dratämp

VI. tröykhawäl
 VII vikshäka (nedvickad) 1. läda 2. skep-
 pabäckan. 2. skäkhan. 3. löngkan (au fite
 skappan med. 4 bēkbäck (som öppnes vid av-
 lastning.)

Figg. 13-17. Krok, ärder, ^{=stock} trappskog och finnplog äro i allmän-
het okända redskap häruppe. En gammal björnsbybo tror sig dock
veta, att ärder förekommit på något enstaka håll. En mindre
ärder för kypning av potatis i tappor har jag dock sett här,
men då det var en bonilänning, som innehade det, förtjänar
det knappast att bli omnämnt!

Sackloal, tröykhöj^o-äl, (sid 9: VI) och femkloal, fem-
höj^o-äl, (L. kult. 184) äro av äldre brukade plog- eller rätta-
re harvredskap. Den förra beagnades mellan potatisfärderna för
att oroa "äroras" ogräset i en tidigare stadium och före myllan-
del (kypningen). Månas ändamål är i öfrigt att riva upp
"röy^o i^o" jorden, ^{tiltarna ä} ^{ofta} exempelvis ^{ofta} vända vallar, ristaläta
äl äl äl äl, äl!

Risten, risten, som föreplog används för att uppskära torven vid
vändningen av vall eller ^{uppodling av} stenfri, obruktad mark. Den hade liknan-
de utseende som fig 19: I: b) styre (st^oyræ), c) äs, d) knöy^o.
I svarik den ä fr. list No 18 med den skilln., att den hade skacklar
som draganordning, så att den kunde köras.

Vid ristning begagnades nämligen två slags plogredskap: den egentliga plogen, ristvälten, och med vilken tilltan uppplöjdes och så den förenämnda risten, vilken tjänade som fjäskörare och bestämde tilltans bredd, för vilket ändamål dock ingen särskild anordning var på detta redskap anbringat liksom ej heller någon släpsko hörd till det vanliga. "Gehöret" och ögonmättet hos köraren fick bestämma fjäskans höjd, bredd och djup, liksom dess rätlinighet. Ristningens i allmänhet bråkande natur i egenskap av lagarbete eller s. k. arbetsbyte, då därvid behövdes dubbla, ja, tredubbla dragare, gjorde att man fick pruta något på kravet på omständighet och noggrannhet. Risten kunde dragas av en häst, men ristvälten fordrade två. Denna plog saknade kviv, då denna vid ristens användning var obekvämlig. Den saknade även hasafot, hörsafot, enär denna befanns hinderlig, där merken var vägiga, och djupgående reglerades bäst på fri hand, då en van plöjare höll i styret (bakstoyra).

1) Ju bredare man kunde ta den desto bättre, men detta berodde på plogfjölens bredd och förmåga att vända den ordentligt.

Landsmålsarkivet Uppsala 3414
 Aug. Nordström. 1931. NEDERLULEÅ

NB.

Frgl. 27

Ristens och ristvältens funktioner förenas i och övertogs av överumsplögen, som drages av parhästar. En plöja med rist och ristvält kallas äfven rist resp. ristvält

Den troligen under minst halvannat sekel använda plögtypen har häruppe varit en s. k. tassplög, förmodligen den från Dalarna stammande åkerplögen äfven benämnd västerbottnensplögen (Västerbottnen teget i landskapsbemärkelse,) avbildad i "Landskapskultur" s. 182. ~~Den~~ ^{kallad} vardagsvis endast vält. Namn å dess särskilda delar som ha några namn nämligen äro ent. frägelistan: a) händtag l. händtag, b) stöyr, c) äs, f) håsaflöjet, vilken utgöres av en under till järnbeslagen, halv cirkelformig björkkrök, som fram till ledar mot äsen och bak till har en vertikalt slå, som kan stöjtas upp eller ned genom en i äsen befintlig hål, och som därigenom ~~regleras~~ regleras plögens djupgående. I slät är i en del ^{plögar} ~~fatt~~ infogat en sig-bladsliknande järn, vars kuggar haka fast i hålens kant genom äfven klämmas mot kanten medelst en keil; g) dräl cirkel

Landsmålsarkivet Uppsala 3414
Aug. Nordström. 1931. NEDERLULEA

NB.

Frgl. 27

(dragansorningen en jämlänk med krok, även kallad välluiga) h) knygv¹⁾, i) bildn, k) vällfiäl²⁾ (för av järn, numer väl allmänligen av stål. På 1700-talet tom den ha gjorts av vint trä).

Skars var det mycket vanligt att stäl d. v. s. försen t. ex. plogbilen ^{en ykan} som användes framtil, med en stycke stål. Andra "eggjärn", såsom kniv skara, lic ^{varo till stäm delar av järn och} stälade ~~man som~~ & vid tillverkningen, dels för att inspara stål, som stälde sig dyrare än järn, dels emedan de med järn i bakem ^(bakem) mindre lätt brötos av²⁾. Att sammansätta stålet med järnet brukar man benämna väl. Samma uttryck används om svetsning av smides- eller svetsjärn i allmänhet eller svetsbara stålstycken sinsemellan. Den gamla ^{klep-} smiden miste då, när upphatningen nått sin kulmen och järnet böjdes kasta från sig & strälknippen av de "bengaliska stjärnorna", stå med sanduäven över ässjarn för att noga pressa på och kasta några sandkornu di och då på den vitglödande metallen - att i avsikt att förhindra järnets förbränning. Borne använde han även för att upplösa otidlagret på järnets yta. Med kraftiga hammarslag kaster han sedan metallytorua vid varandra.

1) Knygvæn var fastsatt som å fig. 20-21 churu nedtill varmare biltens spets. 2) En tredje motör var (och är) att en lic enbart av stål kräver ojämförligt mer arbete vid slipning.

Landsmålsarkivet Uppsala 3414
Aug. Nordström, 1931. NEDERLULEA
NB.
Frgl. 27

Välten var naturligen en högervält; någon med vändskiva till vänster fickom väl knappast. Vältfiälha hade närmast formen av en romboid med någon avrundning i hörnen och mätte omkr. 7 dm i längd med en bredd av $c \approx 2$ dm. Den hade skruvform för att kunna "läggas av", lög-ä = vända torven ordentligt.

Överumplogen, som nu på de flesta ställen trätt istället för rest och ristvält samt ganska allmänt även den gamla åkervälten, har i tillämpliga delar samma detaljbeskrivningar som dessa. Men a) och b) bäckstög, c) sköldman d) stög l. stög. I övrigt är överumplogen allmänheten känd, och behöver här ej närmare beskrivas.

Det särskilda slag av svängplog, som går under namnet av vändplog för helvändning av tillten, har ~~nu~~ nog knappast använts, åtminstone vad jag känner. Skulle tillten vilja ställa sig på knut, är alltså den ene ristkarlen flinkel framme och trampas ned den i läge^{x)}. Okända är även "vällplog" och "skötplog", och kärrplogen har nog ej hunnit så långt från Skåne som upp till Norrbotten.

x) I brist på en 30:e person kan man göra detta vid lämpliga pauser, när särskild tvång föras i detta slags plogning

När reparera redskap kallas på dialekten an låga (laga), eller om man vill använda ett främmande ord: reparera (reparera.).

När åkerplojen skall köras "tom" över åkerlandet eller eljest kortare sträckor, ger plöjaren styret en "högerstöt", så att när oss plojen ligger sig på sidan och glider då lätt på fjölens och oss villens kant, stjörva. Vid längre färd till odling lägges den jämte rede och eventuellt andra tillbehör i vardagsfordonens allti i allto vickflaken, vickflökan^{x)}. Detta är en förhjulig arbets-^{x)} härja. En låda, stjörpa, (skäppan) med dim. om ca 15 x 8 x 5 dm vilar på ett par bestanta skaklar, vickflökaskaklan. Skäppan är fäst vid skaklarnas bakändor med tvänne krokar, som sitta på dess undersida, varigenom skäppan kan vickas bakåt-nedåt men ändå hänga ihop med skaklarna.

På det att skäppan i sin gång en dylik satts mortal när som helst, så den fram till fäst vid skaklarna med ett par länkar av vidja, tåg eller järn. När man så lastar på, lås, låt oss säga ett godsellas, stjörpa, bjuder för-

siktligheten av länkarna sitta påfästade och detta all-
 jämt under färdens till avstjälpningsstället. När lossas de.
 Köraren öppnar skäppans "baklucka" (bakl^öcka), tynger
 en simula på skäppans akterdel samtidigt hon montera
 hästen (han manar på hästen), och gösclasset glider ned och lig-
 ger sig ^{vid t.o.m} orubbat, på önskad plats, varefter skäppan, även be-
 nämnd flökan, automatiskt återtar sin horisontala ställ-

ning. Och så är ett litet öpropos, som handlar om kärbjulet och
 dess beslag. Bonden, ^{häruppe} är som förut nämnts ^{ofta} en mång-
 tunnig yrkesman, och sig förutsätter ^(därifrån) att han duger till att
 göra ett kärbjul, såväl vad som rör trä beträffas. Han har så
 måhända under vinterns lopp bl. a. efter "mall" tillformat av kro-
 nliga björkstammor de s. k. l^öst^ön , av vilka hjulets
 omkrets sammansättes, (n^öjar i ena stycket och h^öl i det andra)
 Svartat navet (n^öv^öe), som han friseu med en dussin rektangu-
 lära h^öl runt om, förfärdigat ekrarna (fj^örp^öin^öan), vilkas e-
 na ände han inpassat i dessa h^öl. I de mindre och runda h^ö-
 len i hjulets omkrets inpassar han ekrarnas andra ände, och trä-

1) lötarna

Landsmålsarkivet Uppsala 3414
 Aug. Nordström. 1931. NEDERLULEÅ
 NB.
 Frgl. 27

arbetet är färdigt.

Man återstår att lägga på beslaget (besläga), vanligen en vär- och sommargöra, som man höll till ute med. Behörligt stångjärn, dragt tre gånger hjulets tvärlinjje mättes till, och järnets båda ändar sammanvåldes till en jättering. Ringen lades på en likaledes ringformig brassa av smides utenför smedjan, där den uppvärmdes till lagom utvidgning, så att den kunde krängas på hjulet och vid avvalning åstadkomma nödig fasthet och sammanhållning hos det samma. För att beslaget likväl ej vid hjulets torkning och tillförd därav krympning skulle skrida av, fästes det vid lörtan med någon kraftig spik ^(nitnägels) på lagom mellanrum. Navet försågs med lager (bössor) och mutter, vilka smordes med uppvärmd talg och tjära (smärla). De likaledes smorda ändarna av hjulaxeln infördes i resp. bössor och förseddes med mutter. Här hjulparet stod färdigt att mottaga överbyggnaden, vick- eller längflaken eller schås. Hjulen till den sistnämnda gjordes dock något smäckrare än till de bådeförstnämnda. / H. Smölda - smörja

Några vidskepliga föreställningar förknippade med plogern och dess användning har jag inte hört, om ej ordspråket: som de rör me, så lön va de (ni jorden talar till bonden) kan räknas hit.

Sladd, släd, har i allmänhet form av en bred kätke med underspikade bräder. Ibland användes istället en gammal dörr. Dragorningen en tvegs av en björkvidja, en tagstump eller sammanflätat järntråd. Köraren placerar sig stående på släpa (en annat namn på sladden) som likt strykjärnet på lygel slatar ut den av harven eller alen färade jorden, vilket vanligen är den sista behandlingen det nyinsädda kornstycket (kornstjupa) undergår och vid insädd till väll göres med stor noggrannhet. Nu använda släd el. släpa kallas slädd och släp.

Harv (hänvisas till sid. 3). Rinkharva användes utom till nedharvning av säd och föregående jämning av korn- el. rågländet, även till lätkarvning om vägen för uppluckring av jorden från den egentliga värplogningen och åtminstone för ett 50-tal år tillbaka även till överharvning av potatishandlet för att rottrycka det

samtidigt uppstickande ogräset, ^{огрәсә} ~~огрәсә~~ ^{огрәсә} ~~огрәсә~~ (oroa o-
 ogräset). Potatisplantan syntes därvid bli ordentligt luggad
 (lugga) men visade sig utan allvarigare men överleva den hårda
 behandlingen. Samma procedur fick den ibland utföra på
 gamla vallar eller där hjälbränna (fjehäbränna) varit fram-
 givtvis då i förening med övergröding.

En märkla (mêl) var anbringad som draganordning i den
 vanligen kvadratformiga pinntarven ^{men} / en litet stycke från hörnet, var-
 igenom tarven ej drogs fullt diagonalt, och varigenom ^{åter} pin-
 narva förhindrades att gå i varandras spår. (Bland två ^{för hankörning} med varandra)

Tarv med 3-kantig ram (tröskäntarvar, "vestarbötns-
 härvar") liknar närmast fig. 30 I, churu fullt triangelformig
 (ej trapetz), har gäsfötopinnar, flera dock till antalet än
 figg. 30: I och 30: II ("klostrarvar"). Namn å de tjocka trån, vari pin-
 narva insättes: ram, best. f. rämnen, ibl. brätan, härvarbrätan
 (ordet brät, brand, är dock vanligare om sidotrån i en stega
 t. ex. länkstega brät, vädastega brät. Vedstega = en
 överred till de traditionella skogshalkarna)
 *) möjligen även lycka, ligg. ...

Utom hår^u begagnas uttr. klø̄s om k^oring med hår.
 Rullehårven, rullhårva, är även en i orden sedan gauska lång
 tid tillbaka används hår och har liksom den nyare fjäder-
 hårven fjäderhårva använts för en djupare bearbetning
 av jorden. Detta kallas ä^u fjä^ophår^o. Rullehårven består
 vanligen av fyra vidbara k^ovar ^{1) d. å^olar 2)} placerade parallellt inom en
 fyrkantig ram och vardera försedd med en antal tvärsågade
 k^ors av h^omsnidda krokiga och tillspetsade järnpennor, som

 närmast ha till uppgift att söndermala på jordlan-
 det förefintliga kokor (t^orv, sammantvordade tuvor=
 k^orvälte^oan etc.). För det ändamålet ä^o k^oorna i resp. k^o-
 var ställda ä^u tangera så nära varandra som möjligt utan att
 komma i kontakt med ^{eller} hindra varandra vid rundgåendet, varn
 den k^oke, som råkar komma i detta maskineri av knivar och eljes
 är förstörbar, vanligen ej kommer därur, förrän den vandrats till b^ona
 sonuler, i synnerhet om k^oornas uppbyggnad hastigheten till smäktas.

1) Sg. k^ovæl, k^ovæln; pl. k^ovæl, k^ovælan 2) Sg. å^osel, å^osæln
 pl. å^osel, å^osælan. Jfr. å^osel, å^osæla; å^osel, å^osælan (axel, skudda)

(Fjäderhårva)

Fjäderhårven har även vridbara axlar, ehuru de genom en kugginrättning ändras och ställas för ä begagnandet ä ä efter som man vill ha den djupare eller grundare gående. Pinnarne eller klorna utgöres här av starka böjda fjäders fästade vid axlarna.

Inf. hårv, imperf. hårva, sup. hårva, imp. harv.

Vält, bukt, akarbukt, begagnas för korsning av jordkollar. Benämningen ent. frigeliten. a) Khöb en, som är befflat endast då den är av järn, ^(sålom i) (ringvält, rygvält, se d. o. Nord. Fam. bok) Särskild belastning behöves ej välten, ^{isgymmet} ~~hantelt~~ som köparen oflast tar plats på redskapet, då sitsen är anordnad som fig. 31 utvisar. Dock är välten inte delad i detta fall och skaklarna äro beell utlagda samt direkt fästade vid Khöb en i likhet med 32, därjämte ofta utdragna bak till, då de förernas med en tvärslä, tweslä, som ger båten styrka åt det hela, särskilt åt navet, nä va (c), vilket utgöres av bösa och näsa (nålen). 'Bulten' göres av en cirka 4 dm i genomskärning mäktig grån eller furuslem ibland någon kusefallen tör fura (tröfura) eller läg (läga)

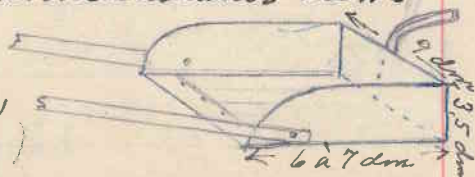
Frånsett den delade klubben är värtypen av fig. 31
kända här; ej blott ^(... "bakt") hits som förr nämnde, utan även ställningar i övrigt.

Såvida man vill benämna värt (a, -a)

Stendrogen, ständroga, ^{var} en sladdon med tjocka och
starka medar, sammanknuten med tvärgående plankstycken, vil-
ka med nörar ^(dymplingar) ~~el. dymplingar~~, d. v. s. grova träpinnar fastats vid
medarnas uppsida, bildande en slädt underlag för de största
^{tr}träskårens stenar, læs-stéinan ("he var en kvær stein!")²⁾
Åkscelen, ~~åksö~~ åksön, tvärsän fram till, var för försedd
med en draglänk, tséga, av kraftig kopvriden vidja, som länge
fram ersattes med draglänk av järn.

Mullskopa, mullskópa, beqvams till att i ett åker-
land förflytta jord t. ex. dikesjord från renar in på teger samt
i allmänhet att utjämna förhöjningar innehållande större
jordmassa. Jag såg i min barndom

en dylikt skopa som relik (skät reik)³⁾

1) læssten = en sten som ensam bildar en læs, i allm. en mycket stor sten.
t. skiln. fr. læftstein, en sten mellan orten læfta.

2) del var en stor, svår, tung sten. 3) ting som kallas i Skräpvrän.

för att använda ett mer profant uttryck) ä en uthusvind
 i Björnsbyn. De ungefärliga dimensionerna de på skizzen utsatta.
 En del under vindstise varit försedd med järnskenor, som i fram-
 änden bildade ett klapp klor. ^{Bottnens} Fram~~ändan~~^{part} var i varje fall järnbeslagne.
 Stöpet utgjordes av en krok av trä, med vilken man kunde dirigera
 skopans djupgående. ^{Samt avstjäpning.} Skaklar voro fästade medelst järnbultar (eller
 möjligen trä-nävar med skalle) i skopans sidor.

Landsmålsarkivet Uppsala 3414
 Aug. Nordström. 1931. NEDERLULEÅ
 NB.
 Fgl. 27

II. Höst och vårplöjning.

Vad betyder ordet åker? Det betyder i största allmänhet odlad mark t.ex. i utl. Nyåker (nyakern), Gammelåker (gammelåker) Nösfädilåker^{*)}, vanligen inhägnade odlingar; i mer inskränkt mening öppen jord och i inskränktaste bemärkelse den med korn, råg och havre besädda. Kornåker, rågåker, när man inte säger kornstift etc. Potalisåker däremot nämner man helst med pärslätt^{*)} - land (Ernäs), och kålrotlandet kåsejuga (Björbyn), kamplandet kornstift (Hvik).

*) Nordantill-åker

*) ännu per lätta-land

Plöja. Specialbenämningarna vält, ält, häv, röst användes helst; endast sparsamt phög (endast när man ville tala "bättre"). Om hösten plöjdes med 'åkervelten' avbärgade korn- och rågtergar, de förra sedan skylarna burits in i ladan, de senare sedan rågen kårsjats^{*)}. Tiden kunde mycket variera, beroende på rågen, som nu mera sparsamt odlas, både i korn, vilka hinades upp i en kushög kårsja (kårsja) vanl. intill tröskhuset medelst en handsläja.

på torkväddret (stjiltörka^x), men torde höstplöjningens bör-^{skyltorka}
 jan kunna i medeltal sättas till mitten av september och vara
 avslutad vid oktober månads mitt, i lyckliga fall till mit^gas-
 mäs (mikaeli), i ogörligaste fall, om jorden annars är ofrusen,
 ända in i november. Vändning av stobåken (stubbåken), även
 kallad ^{au} skiamphög (skumploja) utföras som förut sagts med
 åkervälten. Samma redskap används för potatilslandet, då nå-
 got av husets hjon gick efter i plogfäran och plöjde upp kvar-
 lämnad potatis. Numera används för höstplöjningen, när det
 inte gäller att ^{är} viltvält, ofta endast ^{är} eller lämplig harv
 för uppkörning av både åker- och potatilsland. Det senare anses
 också utan synnerlig skada kunna stå över ^{de värer,} till våren med plöj-
 ningen. Detta (potatilslandet) undergick i så fall endast vårplöj-
 ning. Husuvida så allmänt ^{är} fallet, är det sällsynt att yttra sig
 om.

När det är ihållande regnväder, rågenvilt, at ('regnvilligt')
 Den torra höstvinden vid solken, som vaggade skylarna ^{och} var ~~dämlig~~
 så välgörande för torseringen benämndes stjiltvinden (skylvinden)

7 fråga om arbetstiden pr dag, så var den nog ferdom
 liksom nu "obegränsad" för jordbrukaren och kunde, när det
 var som brädest, t.ex. under slåttarna, uppgå till 15 à 16 tim-
 mar och kanske ibland ännu mer. "Här från mörjans"
 lyder en gammal regel, och ^{da sommar-} som dagen är lång här i Nor-
 den, influerar detta i sin mån på arbetsdagens längd, ^ä
^{eftersom det är} ~~missstone~~ ^{som} sommartid, ~~da~~ jordarbetet egentligen försiggår.

Vad gäller antalet personer, som hjälpts åt vid plöjningen
 har den saken något vidrörts å sid. 14. 7 varje fall ^{krävde} ~~krävde~~ plo-
 gens styrande sin man, vad en särskild körkarl eller -pojke
 måste anställas för att håll u töman (hålla i tömmarna). Ris-
 ten krävde en härl och en körare. För övrigt ledde sig förhållande-
 na mycket olika, alltefter tillgången på folk och dragare. Ibland
 fingo kanske parhustarna en efter en trida emellan vid dragande av
 risten, medan den andra vilade sig, och fingo då karlarna på sam-
 ma sätt dela göromålet sig emellan.

Oxen eller tjuren som dragare har en och annan försökt sig
 7 därför säger bonden ironiskt åt arbetares, de fråga är om arbetstid o arbetets
 betalning: "Ve ho ont någon ö-a-timas dag ve!" (vi ha inte någon 8 tim dag, vi)

Landsmålsarkivet Uppsala 3414
 Aug. Nordström. 1931. NEDERLULEÅ

Nb.
 Frgl. 27

*) På dial: ökon

fjåran

sig på, men något annat än försök kan man ej kalla det. Oten försägs då med halvsvor och för övrigt en hästs seldoms uttyskel. Paroear ha så vitt antecknaren känner ^{knappast} varit engagerade i jordbruket och kossorna lika litet.

Det egentliga drag- och åk-djuret är hästen och som kort barn har många namn, så har också hästen. Utom de vanliga "färg"-namnen *svöt_n*, *wit_n*, *lil-röd_n*, *sprék_n*, tillkomma honom häststammingsnamn t.ex. *unbygan*¹⁾ (= ¹⁾unby bon född i Unbyn), *bräteng_n* (från Brändön), *fin_n* (fr. Finland el. Finmarken). I.o.m. förr innehavarens namn eller titel går igen. En uttjänad gänget, som i Björnsbyns framlevde gick sin sista dag efter att förut tillhört en amiral, gick under namnet *amiral_n*. I övrigt egenskaper och lyten: *gämbeln*²⁾, *'gambeln'*, *öörkräka* ungräkit, *fölän_n* fölet, *kräkan* el. *kräkskräma* *kräkskrämm_n*, *knäbäk* svärover *ärligt* fr. *Pite*(?) *skroyk* brunstig s.k. valack. (asj. *skroykat* brunstig.)

¹⁾ används som lockord även åt älve häst. ²⁾ mycket ansträngt djur.

Rist används väl i regel som förlög vid all slag ristvältning, såväl när det gäller väll som förni voddad mark. Den art, som vid ristning med två hästar kunde hinnas med, uppgick approximativt till 20 à 25 ar vad ~~den s. k. 'trädan'~~ ^{vall} 'træda' beträffar. För den obrutna marken blev det väl mycket varierande (ömslås) efter markens beskaffenhet, men givits medhänns i detta senare fall mindre. — När marken vid plöjning är torr och svår att forcera, säger man, att det är hårdtrogat 'hårddragigt' ('Måra far riktigt nödro' ²⁾ ~~fringsdrage~~.)

De värmlänningar även här varit anlitade som experter i fråga om plöjning av mer svårarbetad mark, är ike alldeles okänt. Så berättas från Hertson (by i Nederl.) att i nämnda by för någon mansålder sedan en till Rutoikes by inflyttad värmlänning ^{vid namn Olsson} demonstrerat ristplöjning efter värmländskt mönster.

— Hur stor dagpenning, som betaltes åt legda plöjare i dialektmännat på vall eller lunda, även ett obesatt ikurstycke heter træda
2) Mårren för riktigt fringsdrage.

där sådant förekom d. v. s. för ensam person, kan man bilda sig
 en begrepp om av Björnsbybonden Eric Ericssons dagbok (se "Luleåskult."
 A. 71, 101) rörande betalning till lagd arbetskraft, när han i sina an-
 teckningar säger: ^{1827:} "Betalt Olof Jonsson i Boden för 6 dagars kyrko-
 arbete" med pr dag 1:- Rdr. 1828: "Inrikan med lärning förutom
 mat pr dag 36 skill. 1831: "1 murardagverke 36 skill." 1834: --
 "lämnade jag ryssen Mats Matsson²⁾, en inhyserman i Björnsby
 en summa pengar av 12 skill. mindre än 8 Rdr. uppå en spadachord
 som berättas i en åkertig i Kråkrödingen³⁾, som är bredden 10 fam-
 nar och längden 470 famnar, hvilket enligt överenskomsten be-
 talas med 4 Rdr för vart 100 famnar⁴⁾ öfverhuvud tillfulto när som åker-
 tigen blir färdig." 1856-1863: "varierade en dagverke å Svartön⁵⁾ mel-
 lan 1 Rdr 24 sk. och 2 Rdr." Ville man, utgående från en medelpris från

1) Syftar på det kyrkobyggnadsarbete nedan. Bonderna voro kyrkoförj utföra å
 Ö-lule nyutbrutna församling. 2) Rits mätts kallad. 3) Kråkrö-
 dingan. 4) Måste förstås som str.-famnar, sålunda 1000 kv.famnar uppbrutna
 mark för 4 kr; 750 kv.famn. för 3 kr, som då enl. E. var priset på /kan ("pipkanne"
 pöypkan = 2 stop = $2\frac{2}{3}$ l.) vaml. linolja! 5) dagverke vid laxfisket å Svartön.

beräkna taxan

den sista perioden, som närmast angår här omhandlade tid, för en hördags-
verke ("hest o kar") vilket brukar ske genom "bankning" av kardags-
verket, så kunde man komma till en genomsnittspris av 2.50.

Vid plogning av torr jord säger man: "lōwta¹ er tōr som
a² ask", "hō² er som snē³ sē", vid för våt: "hō² er oobe-
haglig o sē²" (och särskilt värtid: "k³ hōmpā³); vid lagom fuktig-
het: p³lōgen går som smō²t", "v³ilikt", "sō²t", "hē-gēs²
-som-da s³fat-a-bō²sā".⁴)

Rännan, där plogen går fram, kallas för, men även
den upplagda tältan (dette namn är eg. nytt för orten) kallas så.
~~littan drilt (akri nytt)~~ och p³er för avsen¹ (en jordrygg, den
som uppstår genom den vanliga kugningen, "mildnyggan" eller
nyllandet. Namnet härleder och bibehåller sig från potatis-
säddningen skulle man tro. "Tilta" och "drill" är nya för orten och
införda av jordbrukslitteratur och kringresande agronomer.

- 1) Jorden är torr som en aska, hon är som snusel.
- 2) hon är obehaglig och sur
- 3) klimpig.
- 4) Plogen går som smord, villigt, söt, det går som du skjuter av bössan.

Landsmålsarkivet Uppsala 3414
Aug. Nordström. 1931. NEDERLULEÅ
NB.
Frgl. 27

Om regleringen av färoarnas bredd är något talat å sid. 11.
Det nyupplöjda fältet kallades ristälta.

Tegläggning. När en vau skulle plöjas, vändas, börjades
med att alla efter omständigheterna antingen leg^{x1}höop^{x1} d.v.s.
lägga plogrygg i tegens mitt eller leg^{x2}frå^{x2} med avsikt^{x2} lägga ifrån
att bilda eller återkomma en utjämnung av förut befintlig plog-
rygg å tegen. I förra fallet höres första färan upp^{längs} mittan av den
blivande tegen. Vid framkommet till dess andra ände vänder man
åt höger och gör en ny fära, vars litla lägges mot den förra.
Av de båda tilltorna bildas en rygg med en under liggande oplöjt
ransa, milaröma. Plöjningen fortgår på under ständigt vänd-
ning till höger tills båda sidorenarna är nådda. Vid tegens
ändar ligga måhända besädda fält, ett staket eller annat
hinder, vilkas gräns inte får eller kan av hästen överskridas.
Därför uppstår å dessa ställen ett oplöjt område, som jag hört
bomliga benämna hestvända (av hästens vändande). Plöjaren
avslutar nu arbetet med att göra några plogfäror även här,
tvärförän. Dessa är att samplaga säm^{pl}phöop.

x1 Läggs ihop
x2 Läggs ifrån

Landsmålsarkivet Uppsala 3414
Aug. Nordström. 1931. NEDERLULEÅ
NB.
Frgl. 27

När han ^{lägger från,} leg-fra eller leg-sondar, förfar han på möt-sau säu: börjar vid dikesrenarna och vänder åt vänster, kör "tomt" (fräer-tomt) tvärs över tegändarna och slutar i tegens mitt, där tilltorna stjälpas från varandra och sålunda komma att bilda en svacka (i swag l. i bēngk). Vid eventuellt uppstående 'hästvände' tvärplogning som vid andra plogsättet. Detta plogsätt (det som är beskrivna) kan även ^{slä-söndar} heta sla-söt el. sla-fra (sla från).

Figurplogning i likhet med fig 37 torde vara mycket sämre här. Uttryck för plogja vält, tvärvält vänd lösta

Det vanligen på hösten upplöjda s. k. rista lätta, harvades påföljande vår, gödslades med kreatursgödsel och ledas åt 'lades igen', till märkandes att det besåddes med korn (kanske med råg eller havre ibland) men ej med det nu så vanliga gräsfrö. Följden blev att första årets vall (nøytrédæ) gav väl kamomillblomma, akursenap och svinmolla m. fl. ogräs men minst av allt gräs. Först följande år började ånggrös,
 2) Detsamma gäller plogning så, att varje kitta kommer att ligga på oplogd mark.

ängsvingel och övriga gräs med vippa, på ortens dialekt gemmen-
ligen benämnda *dzægab-n*, sticka in. Men dessa självsädda
som ej blivit förekomna av den jorden kraftigt utsugande ti-
molejen hölls ^{sig} istället desto längre i vätkraft ike säuan
i femton, ja, ända till tjugo år, påstods det, innan trädæ (val-
len) behövde åter vändas.

Uttryck, som kunna förekomma, då plojen hoppar: "he slep
o-he ta"¹⁾; då den går krokigt: föra blög "som der he wandan
pis."²⁾ Då plojen ej skär utan föser grästussar eller torr fram-
för sig säger man: "hon büs" el. "he stök."³⁾

III. Trädesbruk och gödsling.

Nu träd *ewhca* (träda jorden), det kallas även *au l'eta-na wäyl*
(läta henne vila). Den kallas då *fwot-trädæ* (svartträden) t. s. från
den gräsbevruena. Nu "träda" var som bekant var som beaktat fördom
mera vanligt än nu, och ansågs jorden behöva vila åtminstone värl tredje
år för au hämta krafter till nya skördar. Den måste dock plöjas minst
1) det släpper och det tar. 2) färnan blir "som där hundarna pinke", ordsp.
3) han "bussar", det stockar (sig).

äre par gånger på sommaren för äre hålla nedan ogräset. Några
 bestämda tider för höningen av svartträdan torde ej varit fast-
 satta genom tradition; en mer förnuftig princip har anses vara
 ogräsets förekomst, som kan vara mycket olika och kan sålunda
 vara mer och mindre arbetskrävande. Trädan ifråga kan^{de} användas
 som betesland, men vil. kunde man släppa kreaturen på av-
 bärgas vore (vilket många ansäga fördelaktigt), när gräset
 hade stüpi-ät¹⁾ (stusat igen)

Om stenars kvotshaffande från odling finnes något omnämnt
 i sid. 7. Denna arbete utfördes helst sedan marken fått något börd
 över sig, så äre drogen kunnat med större fördel användas. Av de gam-
 la; i rikem kvarlämnade stenarna, som man vid plöjandet kanske
 i mansåldrar måst väja för, började äre betraktas som gamla in-
 ventarier av mindre önskvärd beskaffenhet, och vilka man ej
 längre hade pietet för^{och de}, började bli föremål för närgången uppmärksamhet.
 Äre många sådana blivit kvar i landet var förklarligt. "Jordfast-
 sten²⁾ måste eldas sönder, och detta hade sina svårigheter och bevar
 1) stöps-ät = äre avslaget gräs åter stöps upp och växer. 2) jordfast stenarna
 - äre träffande namn på den "laga fastä" de anses äre.

den älgicke mycket ord,

ty, dels lyckades det ej alltså att få stenen att spricka annat än på ytan, så att endast flöysan & stjärnan (flisor och skårar) blev cloningens resultat.

Tiden led och allmogen fick Lära sig en bättre sätt att "eld-
begängelsen", konsten att spränga sten genom att först borra
och sedan skjuta eller kila sönder den. Bergkrutet (bäckkrä-
ta), dessa mörka mystiska kulor, som hade en så häpnadsväc-
kande förmåga att splittra en sten, så att den gick fullständigt
i smittor (i småbitar) hade kommit i bruk, hithörda av sten-
huggare från sydligare trakter, och snart var konsten att stjäl-
sten (skjuta sten) var mans. Med kilandet hade man kanske
ej alltså så lätt att komma till rätta. Jag vet, att det hände den
malören, att man - i brist på insikt om kilens verkningssätt
använde rund järnbult som "kil" med resultat, att kilen fastna-
de i hålet, men stenen höll!

Emellertid fick bonden härvid som i många andra fall prova sin
I början av 1870-talet kom en stenhuggare Eriksson till vår grannar och
sprängde sönder många jordfaststenar på hans äker. Han var Sundsvallsbo.

Landsmålsarkivet Uppsala 3414
Aug. Nordström. 1931. NEDERLULEÅ
NB.
Fgl. 27

sin mångsidighet och anpassningsförmåga. (bréat hēadā¹⁾)
och på smärningom bli "sin egen stenbuggare".

Dikningen utförs vanligen efter kylningen, sålunda me-
dan jorden var öppen: en dike upptogs för varje tegbredd,
vilken beräknades till 8-10 famnar. Diket (døyka) gjordes givet-
vis olika breda alltefters det lokala förhållandet, men i regel
var bredden, åtminstone i degen, betydligt smalare än nutida
dikens, emedan man var rädd om odlad jord²⁾. Dripleken torde
dock varit ungefär densamma, vilket kunde ske genom att blån-
ten gjordes stupare. Man ansåg det nämligen högt viktigt att
bli av med böyra, helst där det var bēga och jorden var
vötta³⁾ & säar (vattensjuk och sur) & frostlend ofrens
köljilen (och frostlend genom kallkällorna).

Benämningar: en døyka (en dike), døykesbrēid (diksbredd),
døykesrēn (diksvren), døykeslö⁴⁾ (dikspjöt), rēnbākan
(rēnbanken). Arbeten vid dikning: spōda upp (spada upp), k⁵⁾ustler
böydaer (justna sidorna), skōta-⁶⁾upp lö⁷⁾ (skōta upp jorden). Grar

1) 'bryta huvudet' = jundera sig fram 2) En för brēt dike var at-skreap-böt lö⁸⁾ (skrypa bort jorden)

(grav), gr^ova b.f. gr^ova gammal benämning på dike, gr^ova l.
 'grubba' (grop) ¹⁾ utloppsdyk (utloppsdike) rådyk (rådike)
 rånal (rånäl) tåradyk (tårädike) ^{om/} talas man mest vid
 lantbrulesskolor (ex. Aminne²⁾) på 1870- och 80-talen. Mer allmänt
 kända och komma i bruk bland jordbrukarna från början av det nya
 sekellet. Redskapen vid dikning: spade, hugg-för-yxa, järn-
 skuddskovel för uppskottning av jorden. Dikesjorden som förut
 kasts, med mulskopa (om dessa redskap se föregående) Renar (dyk-
 kesr^enan), som gärna vill inkräkta på åkerjorden genom in-
 vasion av ogräs, isynnerhet av kvickr^ota (kwickrotin), måste
 årligen (på våren) med gräv och hakka genomgå en rensnings-
 process, grese ³⁾ tagres^e, sedan plojen först löskurit en mer el-
 mindre bred rem grästorv. Nu lag-ät en dike förekommer
 mer sällan än rånäl ^{up} (rensa upp) en sådant a
 röde bot ^{del} rånalan (och rödja bort ^{del} 'upprunnna', varmes avses
 uppstjultande plantor av lövskog, vaul. björk, vide, al etc.)

¹⁾ Ett uttryck hördt man från den gamla läppar: fjörka gr^ova, som betyder
 gropan å kyrkogården. ²⁾ Skiptas av Carl XV men nedlagd 1914, belägen vid Lule-
 älvem i Edfors str. ³⁾ Det är möjligtare: 'greft-taga' (= tagres^e = kvickrotin)

I brett på båkdiken måste öppna diken anläggas des-
 to tätare. 8 fammars bredd på tegarna, någon gång upp till
 10 var då mest vanliga. Därför blevo broar nödvändiga, där
 häst med kördra måste över. Broar av trästammar (brosträdda)
 med stockunderlag (broasän) av primitivt slag, dock hållbara,
 så än inte hästen "bræat-a-se beina" (bröi av sig bein), när
 han skulle över, förekommo talriket - även järrebroar, men de givit
 vis i diketets högsta punkt för än ej hindra vattenavloppet.

Göda åkern: dz(^{ie})dsal, byg (^{ie}) bygga, åkern. "he ser dz(^{ie})ds-
 la h^{är}ina"; "åker är-fæt, hävda" (ä, är fet, hävdas) "l^{ie}o-
 ka ser skräyn² (mager). ha ser vänstj^{ie} (vanskö). Benämning
 i gördel: dändza, dz(^{ie})dsla, dzänngga, "nä fæt" "nä feu", bräok-
 nngga. Naturlig gördel av olika slag voro: kövdändza, hest-elln
 stöldängga (hest- l. stalldngga), fändängga el. fängg² (h²)
 (fändnggan) el. fängård - den i färdkätten jämte diverse strö och foder-
 avfall samantampade gördeln); al, folkstj^{ie} l. folkdängga
 spilngga, lätrin (nyare teck.) tönan (tunnorna) samardängga

1) dif. se l. se int. för & förekommer i flera fall i nordliga socknen. 2) Benämning om i skräns
 (om magert djur)

Landsmålsarkivet Uppsala 3414
 Aug. Nordström. 1931. NEDERLULEÅ
 NB.
 Frgl. 27

(Sommar dyngja, avser den dyngja, som samlats efter kreaturen i s. k. sommarfåhus el. fåbodar) hōmpōōst (nyare benämning) dāngzkaīs¹⁾

Namn efter platsen: dāngz lōyr (dynglidan) flōwr (dyng rännan) ēl-lār (al-lår) fār fjōt (fårkätte), kōlvjōt (kalvkätte)

Efter fordon: dāngz flōka (d-flake se om vickflake s. 15.) dāngz bōkkan (d-balkarna)²⁾ ēl-lāda (allådan, en alspridare, tillk. järnförelsevis sent) ēl-blēwa (alslevan, de redskap som föregick lådan och tjänade samma ändamål. Den hade formen av en stor "kokslev", fammslång och ofta tillverkas av en björkstam med masurknöl, vilken urholkades och fick tjäna som den egentliga 'kosan'³⁾

Gödselkörning (fjōr-dāngzā^{x)}). Tiden härför var huvud-^{x)} fjōd-dāngzā sakligen vintern eller i varje fall tiden för snöföret, som man ville utnyttja. Vad som där ej hannits med eller kunnat utföras sparades till säringstiden (sēs āna). Redskap förutom de nämnda: dāngz grēp (dynggrep), dāngz-skōvaf (dyngskovel); med gripen lēsæ (pälastare) man vickflaken (se ovan) eller bal-¹⁾ dyngkas. 2) Dessa, som begagnades på släde utgjordes av en avlång låda utan botten. 3) kōws, 'kosa', är ett gammalt namn på skäl och be-^{in trä} gagnad som matskål

Landsmålsarkivet Uppsala 3414
Aug. Nordström. 1931. NEDERLULEÅ
NB.
Frgl. 27

karna (se ovan), skoveln används att märka dyngfloran
(se ovan) under korna och renskatta gödsellaget samt klappa till
de avstjälpta gödsellagen, att de ej skulle "luftas" och förlora musten.
Hjapörskärra (kämpöskant, se Sul. kult s. 180) duger ej till utsprid-
ning som blöten, men till att hämta upp alen från den djupa
allåren var det så mycket mer praktiskt. Men spriddes helst
på snön om våren.

I allmänhet var all hantering med gödsel utom ladu-
gårdens väggar en karlgöra, om man undantar en del bearbet-
ning etc på åkern, exempelvis "knapprandet" (sid 2), som mer-
endels var en barn- och kvinnagöra. Då ingen viss tid för gödselns
utkörning eller avslutning varit i sed och bruk fastslådd,
kunde givetvis här någon dyng utköringsfest eller vad den
nu skulle ^{ej gärna} heta förkomma.

På sid. 15 är närmare beskrivet det förhållande som på gödseln
sommartid förlades ut på åkern eller träden. Här må tilläg-
gas rörande dess spridning, att varje lass i äldre ^{vänligt} ~~tid~~ ^{läst} ~~läst~~ i en

hög för sig och utom att täckas, givetvis för att lindra arbetet
 med spridningen. Nu plöjs ned gödseln nämndes ^{re} fjät-ned
 (höra ned) och utfördes med al (femklo-) eller lämplig hävar (rullkvar)
 såvida kunds längdkörning och där bättre samkörning krävdes även
 ulpa-twén (på träna). Någon "dyngsugga", dönd^(s, x)fweg, bestå vi oss "döndsing(?)
 häruppi^{inte} på, åtminstone som åkerbrukerredskap!

IV. Vår och höstsädd.

Brutkliga benämningar om och för våren: vånn(vårn), våor-
säna (våranna - andn), våorbröska (vårbrösk), "ke våorres de
 (de vårsädd), våor^{dz}fweromöh, våor^{dz}fwerspid (vårsädd), säningst^{dz}öyn
 (sämningstiden) säsäna (säsars andn); om hösten: höstn, höstfweromöh
 (höstgrömmäl), höstbröok (höstbruk), töorwög (säsarsig som
 påddes på hösten t. skilla från våorwög. Utside kallades annars
 om det gällde korn säskön och allmänt: eötsäde.

Nu "på på tjälén" har upptecknaren aldrig hört talas om.

Om knackering av torr gödsel och kokor se sid. 2 av denna svar.

Sidan för säningen liksom sädden i övrigt å orten se Gul. kult. 5. 179 o. följ. ö. sid. 230

Om lin- och trampberövning, Gul. kult. s. 205.

Landsmålsarkivet Uppsala 3414
 Aug. Nordström. 1931. NEDERLULEA
 NB.
 Frgl. 27

Trädgårdstjappan, krydgrön eller kaséngga, är is-
 serligen inte en förteelse av igår, dess historia sträcker sig långt
 bortom människornas kam, men den ^{har}/knappast varit bety-
 dande varken i omfattning eller omväxling. De ständigt fruktiga (fruktarna)
 har varit kålrötter (därav namnet kaséngga, kålsågar) och lök.
 Så snart jorden redde sig i det lilla ämsnitt av åkerlandet
 eller bakom stuguväggen, som en gång återstod för ändamålet, arbe-
 tades det upp med spade, gödsledes med kreatursgötsel, delades
 upp i sångar med gångar emellan, och så någon afton skulle
 man sätta rötfrö (såttä rötfrö). Sångarna rutades upp
 med en almsmåle (öfna, öfna) i kvadratkvarters stora rutor;
 så tryckte man med fingret små fördjupningar i rutornas
 hörn, släppte ned en par cent från ur det medförda tefäta (te-
 fatet) och läppte sedan till gropen. Sedan återstod ännu under som-
 marns lopp vätna o kvelan o rensa-böf öwgrése (våtna
 om kvällarna och rensa bort ogräs). Fröna producerade bondgum-
 man själv genom att alltid ha i beredskap en frö-röt, som hon^s frörot
 såtte ut i något hörn av landet och på hösten kunde levrera fullmogit frö.

2010

Såsom än kålrotsodlingen förde odlingen av rovor ha varit i bondens gårdläppa. Denna släktinge till kålrotten har nu fått röja sig med den mindre anspråksfulla uppgiften att bli kreatursfoder, jag har nämligen en dunkel aning om, att den i form av röo-möös ("rovemos") skall som rått på bondens matbord i en avlägsen hederhös.

Löken hörd obligatoriskt hamma i läppan, såväl den vanliga sättelöken, schalottenlöke, som isynnerhet gräslök, vilken klipptes i småbitar och kryddade "fischesoppa".

En ord annan odlare i branschen stötar dock med trädgårdsalstrans mångfald ej blott ifråga om grönsaker och köksväxter utan även i blomsterväg. Jag hänvisar som exempel härpå till min bok "Erensälsbaronen" bl. a. sid. 9. och 26.

Skurholmen den 25 Sept. 1931.
 Aug. Nordström

Av Landsmålsarkivets frågelistor äro till juli 1930 följande tryckta:

1. MJÖLKHUSHÅLLNING.
2. TRÖSKNING.
3. PERSONERNA I GÅRDEN OCH BYN.
4. HIMLAVALVET OCH VÅDERLEKEN.
5. TID OCH TIDSINDELNING.
6. BRÄNNVINSBRÄNNING.
7. LÖV- OCH MOSSTÅKT.
8. GRUVOR.
9. RENLIGHET.
10. TILLTAL OCH HÅLSNINGAR.
11. HANDEL OCH LIVET PÅ FÄRDVÄGAR.
12. FÅBODVÅSEN.
13. ELD OCH ELDGÖRNING.
14. BIN OCH BISKÖTSEL.
15. HÄGNADER.
16. BRÖDET OCH DESS TILLREDNING.
17. KOLNING.
18. TJÄRBRÄNNING.
19. NÖDBRÖD.
20. SKOR OCH SKOTILLVERKNING.
21. STRUMPOR, VANTAR M. M.
22. TRÅSLÖJD.
23. BYSMIDE OCH HOVSLAGERI.
24. SKIDOR, SNÖSKOR, SKRIDSKOR.
25. SLÅTTER.
26. HYTTOR.
27. ÅKERNS BEREDNING.
28. IDROTTSLEKAR I.
29. RÖRELSE.
30. VATTEN OCH VATTENDRAG.
31. UPPFOSTRAN.

Under förberedelse äro:

32. GÅTOR.
33. BYGDER OCH ORTER SAMT DERAS INVÅNARE.
34. FOLKTRO OCH FOLKTRADITIONER RÖRANDE BERGSBRUK.
35. TALA OCH TIGA.

Dessutom äro under förberedelse, under medverkan från andra institutioner och från enskilda, frågelistor rörande djurkroppen, människokroppen, kroppsliga livsyttningar hos människor och djur, människokroppens sjukdomar, barnet, dopet, äktenskapet, förflyttning, idrottslekar II, syntax m. fl.

Nordström
Ant. (Nb (2 N hule su))
LANDSMÅLSARKIVETS FRÅGELISTOR 27

27. ÅKERNS BEREDNING

TIERP 1930
Tierps Tryckeri Aktiebolag

ÅKERNS BEREDNING

I denna lista behandlades plöjning och trädesbruk, åkerjordens årliga beredning för sådden samt de redskap, som i allmänhet brukats vid jordens bearbetning, däribland även sådana, som använts för andra ändamål än de här direkt behandlade, t. ex. vid nyodling och svedjebruk. I denna lista behandlas däremot ej dragare och körning, ok och selar, vagnar, kärror m. m. annat än i förbigående, ej heller de rent botaniska sidorna av ämnet, som beröra utsädet grobarhet och groning, olika sädeslag o. s. v.

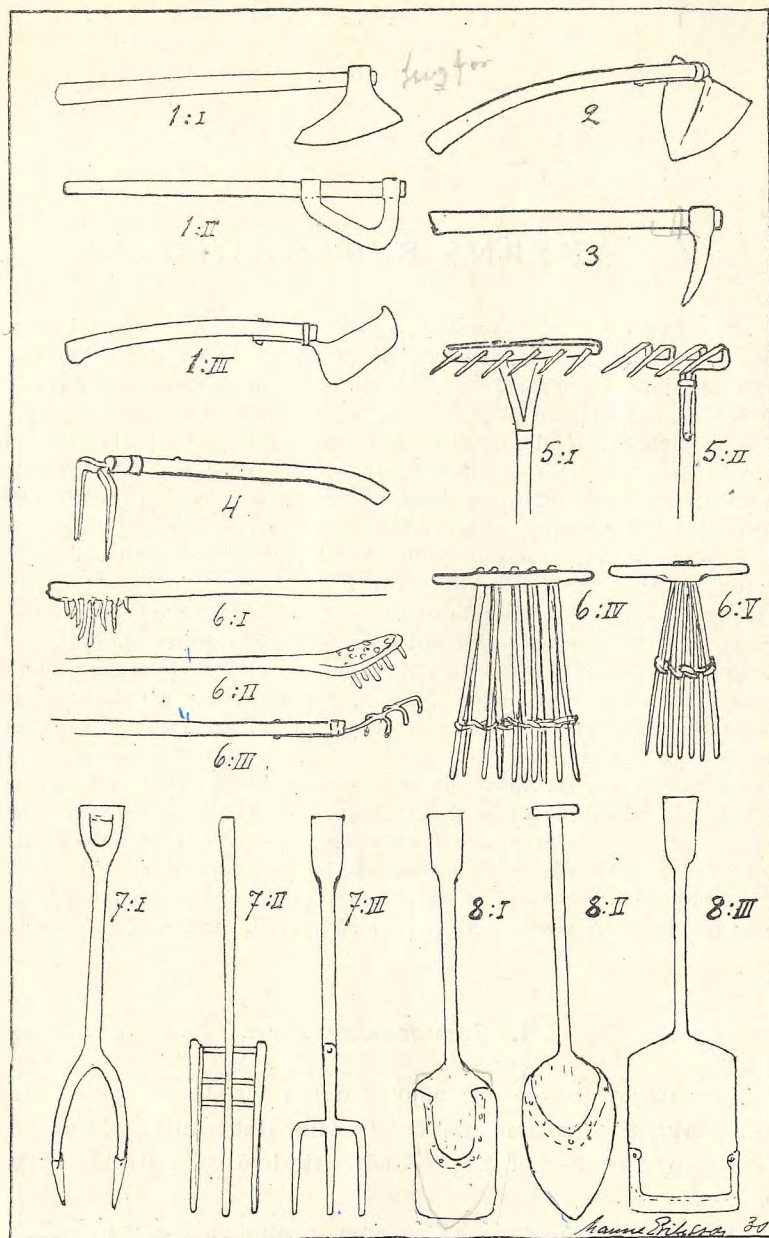
Lämna utförliga uppgifter om hur de olika redskapen och verktygen använts, samt när äldre former av dessa upphört att användas! Håll noga i sår benämningar på äldre och yngre typer av redskap! Beskriv noga framför allt äldre och sällsyntare modeller och bifoga om möjligt för sådana fall fotografier eller teckningar av föremålen! Även mycket enkla teckningar kunna vara till nytta för att fastställa den riktiga betydelsen av en viss term. Vad nyare modeller av redskap beträffar, äro de av intresse endast för så vitt deras namn och namn på deras delar äro av gammalt folkligt ursprung och ej hämtats ur försäljningskataloger o. d. Angiv om möjligt namn på alla delar av verktyg och redskap, som ha sådana i dialekten! Skilj också från varandra arbetsmetoder av olika ålder och sök så långt möjligt att komma åt de äldsta i bygden förekommande! Sök beträffande nyare metoder att få reda på när och varifrån de inkommit!

I. Jordbruksredskap.

Har något gemensamt namn funnits för alla sådana redskap och verktyg, som använts vid jordens bearbetning: åkerredskap, jordbruksredskap, jordbruksbråte, brukningstyg o. s. v.?

Handredskap av olika slag, som använts vid jordbruksarbete:

Yxor (fig. 1): rotyxa, fåryxa, dikesbila? Användes denna endast vid odlingsarbete eller också vid plöjning? Plogryxa, som man hade fastsatt på plogen för att slå i kilar e. d. med? Yxor eller hackor för sönderdelning av torv och jordkokor: torvyxa, torvhacka? Använde man gamla utslitna yxor för detta ändamål?

Klubbor att krossa jordkokor med: bultklubba, torvbulta, kokbulta, kokelbult, koklaklubba, klonkaklubba, lerklubba? Torvjärn?

Hackor av olika slag: vändhacka, djuphacka för att vid odlingsarbete vända torvor med: flåhacka (fig. 2) att hacka loss grästorvor med; gräfte, kåka, gräv; kilhacka, stenhacka, stengräv, grava, gräfteyxa, korp (fig. 3) att hacka loss stenar eller grus med vid dikning e. d.; ram, dikesram med två klor (fig. 4) att hacka lös jord med? Att hacka, gräfte, korp o. s. v.?

Krattor och hackliknande redskap av olika slag med tvärstycke av trä eller järn och med pinnar av trä eller järn: åkerkratta, harka o. d.; raka, kara, luta; dynggharka, dyngklo för avlastning av gödsel. Angiv noga, vad som menas med de olika namnen! Namn på kammen, tvärstycket, pinnarna och skaftet? Har man använt kratta i st. f. harv för nedmyllande av säd på åkrar, svedjeland o. d. Har man använt sig av en käpp med kvarsittande grenar (fig. 6) eller flera sammanbundna käppar för att mylla ner säd med? Benämningar: fallkratta, fällekratta, fallkrafsa, rasp, gryfsa? Beskriv hur de sågo ut! Har man använt en käpp eller liknande att mylla ner säd och frön med: grävling? Jfr harv nedan! Att använda dessa redskap: kratta o. s. v.? Jordkvast att sopa jorden från stenar med?

Grepar av trä eller järn (fig. 7) för grävning, gödselspridning o. s. v.: grep, kvissel, fork, greppel, stingel, dyng-

Fig. 1—8.

1: I—II Rotyxor. 1: III Rotyxa från Finland. 2 Flåhacka från Uppland. 3 »Grava» från Dalarna. 4 »Dikesram» från Dalarna. 5: I Åkerkratta. 5: II Dynggharka. 6: I—III Svedjekrattor från Finland och Bergslagen i Sverige. 6: IV—V »Gryfsor» från Bergslagen. 7: I Dynggrep från Finland (Grottenfelt). 7: II Dynggrep från Halland. 7: III Dynggrep från Dalarna. 8: I—II Skodda spadar. 8: III Skodd skovel från Uppland.

grip, mockgrip? Namn efter antalet pinnar: treskängling, fyrtaggagrip, femkloing? Namn på klorna: klo, grephorn, grepatagg, tinne, ånge? Har man haft grepskor på grepar med klor av trä? Att gräva, grepa?

Spadar och **skovlar** av trä med skoning av järn eller helt av järn (fig. 8)? Skillnaden mellan spade, skovel och skyffel? Skodda och oskodda skovlar? Skovelskoning, skovelsko, spadsko, råkoko? Andra benämningar: slunga, reka, vråka, diksspade, tvärspade med tvär kant nedtill att skotta diken e. d. med, kilspade, stickspade, täckdiksspade att gräva smala diken med; täckdiksskopa att skotta ren botten i täckdiken med? Tistelstickare (käpp med ett vasst järn nedtill) att rensa bort tistelstånd med i växande säd? Har man haft grävkäppslänkande spadar? Grävkäpp? Har man haft spadar med tvärså att trampa på? Jfr grävling ovan! Att gräva?

Spett och andra verktyg för stenbrytning: järnspett, järnstör, järnstång, handspik, vrede; lunna, stenvåg, stenfork, vändhake, brott? Att använda spett o. s. v.: spetta?

Släggor: stenslägga, knoster, knossa att slå bort spetsiga stenar och kanter med? Att använda släggan: knossa, knöstra o. s. v.? Släggor för borrarning av sten? Stenborrar?

Stendrogar: stensläde, hammel och stenkärria för bortforslande av stenar från åkrarna?

Körredskap och dragordningar:

Dragordningar: skacklar, skak, skåk (i pluralis skåker eller skeiker?) harvskacklar, årdtåg, parårdtåg eller draglinor, spannlitor, sidrep, harvstreck som förbinda selen med svänglarna? Varav gjordes skacklar och rep? Kunde man använda björkvidjor till det senare? Vad kallades svänglarna (fig. 9): svängel, svingel, våg, skakelslå, tvärham, enbetsvängel, enbetsvåg, skakelaksele? Beslag på mitten av svängeln: handske? Krok (harvkrok) eller märkla (skakelmärkla, skakelvidja) fastsatt i denna? Beslag vid ändarna av svängeln med krok eller länk, som fasthöll skacklarna? Namn på beslagen nedtill på dessa: klockor, hållor? Vad kallades den gemensamma, kraftigare svängeln för ett par dragare: par-

svängel, storsvängel, parvåg, parslå, skäftslå, språngbom, selbro, svängla, hammelstock, tvåreshommel? Ge-

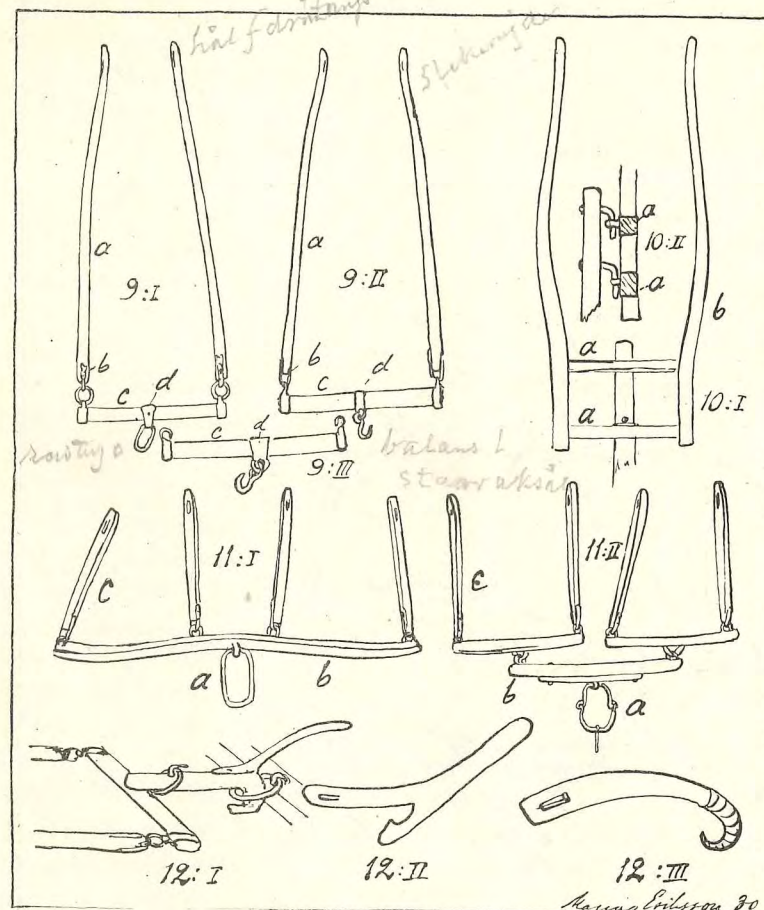
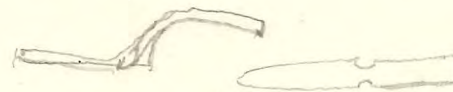

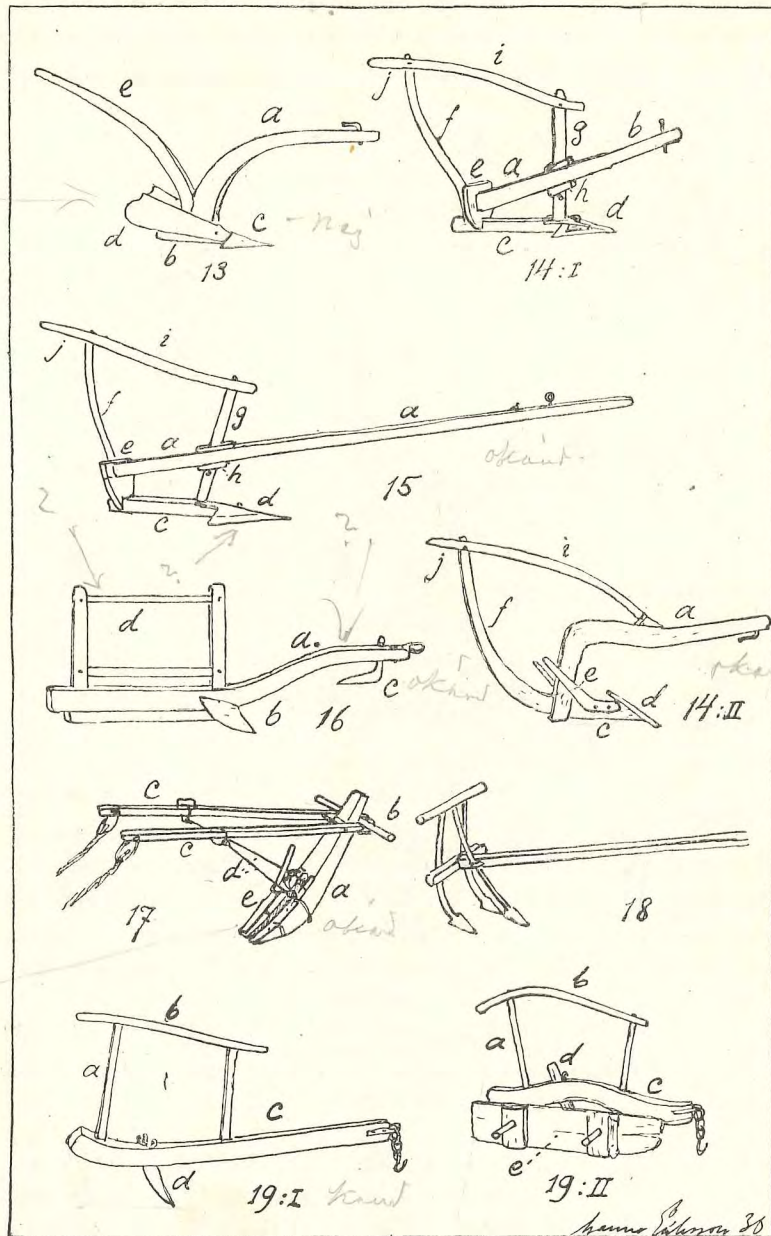
Fig. 9-12.

9: I Harvskacklar, Dalarna. 9: II D:o, Uppland. 9: III Parvåg, Uppland. 10: I-II Årder-skacklar med olika anordning för fastsättning vid stocken, Uppland och Närke. 11: I »Stelok», Uppland. 11: II Vanlig bukok, Uppland. 12: I-II Harvkrokar, Dalarna. 12: III Harvkrok med krok av gumshorn, Hälsingland.

mensamt namn för alla tre svänglarna: hammeltyg, svängeltyg e. d? Namn på den stora krok, varmed parsvängeln fastgöres vid plog eller harv: vågkrok, hammelkrok, svängel-

krok? Eller hade man märkla på svängeln och krok på redskapet: selhäl e. d.? Namn på allt smidet till draganordningarna: skakelsmide? Namn på hela draganordningen, skacklar eller rep och svänglar m. m.: rede, reare, reane, redare (samtliga neutr.), plogrede, drätt, paddrätt, dräkt, plogdrätt, tvebetskaklar? Tistelstäng, stock, tisteljärn, tistelkrok, tistelpinne? Skacklar med två tvärstycken nedtill med hål, genom vilka stocken trädtes (fig. 10): vågskider, vårskidor, vårskede, årderskaklor, harvedrätt, krokdrätt? Vad kallas tvärstyckena med hålen för stocken (a): vårskiddocka, årdskidsvärg, årdskidstvärg? Själva skacklarna (b): vårskiblåd, trän, skalmar, dräktslanor? Bukok, stelok, hästok, blandok (fig. 11)? Namn på denna draginrättningsdelar: a) hank, b) våg, c) tistel med docka, strumpa med klocka? Namn på hålen i skacklar eller andra draginrättningsdelar, genom vilka man fäster dem vid selen: årderhål, årdhål, ålhål? Harvstock, mellanstock att spänna oxar för? Harvestång, harvedrätt? Harvkringla? Harvkrok fig. 12)? Andra draganordningar?

Om trygor o. d. vid körslor på sank mark, se frågelista 24!

Krok (fig. 13). Olika benämningar: krok, ärjekrok, dragkrok, årdekrok, tvebetskrok, enbetskrok, oxkrok, hästkrok, nolekrok? Var kroken helt och hållet av trä utom billen? Kunde även denna vara av trä (vildapel) eller sten? Namn på krokens delar: a) kroksbåge, stock, ås? b) släpsula, sula, vise? c) bill? d) mullöra, mullfjöl? e) styre, krokstötta, med handtag, handvete? Okring med hake för draganordningarnas fastgörande? Att köra med krok: ärja, billa, mylla?

Årder (fig. 14). Benämningar: årder, ålder, al, ål, alplog, fotårder, fiårder, spetsplog, svängårder, mullplog, muld, mylde, myllare? Namn på årdrets delar: a) stock, kolv, stäng, dräkt? b) årdernacke, selhäl? c) sula, släpsula, sål,

Fig. 13—19.

13 Krok, Västergötland. 14: I Årder, Uppland. 14: II Årder, Skåne. 15 »Trästock», Uppland. 16 Potatisårder, Norrbotten. 17 Finnplög, Västmanland. 18 »Trekloal», Finland. 19: I Rist, Dalarna. 19: II Rist med anordning för avståndsställning, Dalarna.

mullstock, rot, vise? d) bill? e) mullfösa, mullplös, mullöra, mullpåtare, myllare, årderplös? f) bakståndare, bakstacke, bakstöd, uppståndare, stackslå, kvist? g) framståndare, framslå, framstöd, slå? Gemensamt namn för f och g: stackslår, uppståndare? h) lätta, lättbro, en träklots på framslån med kilar för djupinställningen (för att ställa årdret, få billen lagom stupad)? i) hammarträ, handsparr, handsparre, hävd med j) handtag, handhäl? Att köra med årder: mylla o. s. v.

Trästock, (fig. 15), med lång stock, som går fram till oket, Benämningar: trästock, trädesstock, parårder, stockal, snedstock, oxstock? Benämndes dess olika delar annorlunda än årdrets? Anordningar för djupinställning? Att köra med trästock: träa o. s. v.?

Andra slag av årder, t. ex. lika fig. 16: potatisårder, päreäl, pärpubb, potatbut? Namn på dess delar: a) ås? b) plogjärn? c) hasafot? d) stol? Användes detta redskap blott då man satte och kupade potatis? Har man haft krokar eller årder med styret format av en krokig gren, som satt fastvuxen vid visen? Har man haft mindre årder, som dragits av människor, t. ex. vid kupning av potatis?

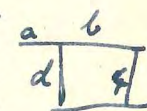
Finnplog (fig. 17). Benämningar: gaffelplog, svedjegaffelplog, ard, äl? Namn på dess delar: a) plogstjärt, plogfjöl; klor, plogbillar? b) styrval, styre, handtag? c) skalmar? d) de kättingar eller vidjor (tåg), som förbundo plogstjärten med skalmarna? Plogben? Fanns något slags mullfjöl eller vändjärn (e) på finnplogen? Beskriv noga draganordningarna! När användes finnplogen? Att köra med sådan plog: äla, ardra? Har man haft sådana plogar med tre eller fem klor (fig. 18): trekloal, femkloal, haraträ?

Rist (fig. 19). Benämningar: rist, ristplog? Beskriv dess konstruktion! Namn på de olika delarna: a) bakståndare, hammarträ, handtag, skaft, styre? b) ås, ristträ? c) rist, skärjärn? Hade man släpsko av något slag på risten? Jfr plogar nedan! Hade man något slags anordning på risten, som markerade, var nästa fåra skulle skäras upp för att få lika avstånd mellan fåror? Benämning på denna: nasare? Eller

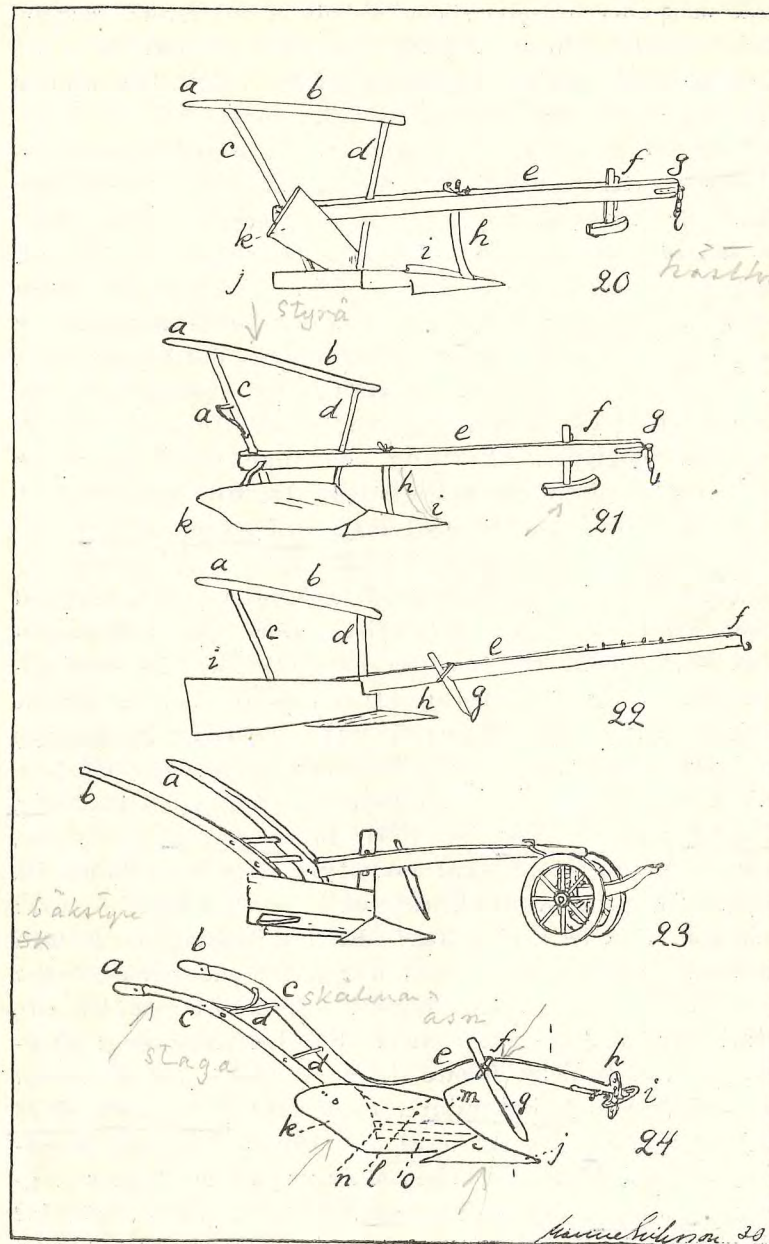
körde man efter nedsatta stakar för att få räta fåror? När användes risten? Vid all plöjning eller blott vid plöjning av seggräsvall? Vid nyodling? Odlingsrist? Vad kallade man att köra med rist: rista, rista före, rista föråt?

Plog (fig. 20—24). Är plogen ett nyare jordbearbetningsredskap i orten? Beskriv de äldsta kända plogtyperna från orten! Beskriv nyare plogsorter, som ha gamla folkliga namn och uppräknade namnen på deras olika delar! Har det funnits övergångsformer mellan årder och plog? Vad kallades sådana plogar som fig. 20 och fig. 21: järnplog, fotplog, tassplog, tossplog, tussplog, åkervält, storvält, Värmlandsvält? Plog som fig. 22: svenskplog, stångplog, stockplog? Plogar med hjul på stocken, fig. 23: kärrplog, hjulplog? Andra namn på plogtyper: åkerplog, hårdbackplog, myrplog, mullplog; enbetsplog, tvibetsplog, träplog, vårskiplog; kupplog, årderbill, billplog, ärj; med två mullfjöl: fårplog, drillplog? Dragplog för handkraft? Varifrån fick man plogarna? Gjordes de helt eller delvis i orten? Har man haft plogar helt av trä utom bill och rist? Hade man namn på plogarna efter tillverkaren (Finnmansplog) eller tillverkningsorten (Faluplog, Åkersplog, Överumplog). När började de sistnämnda sorterna komma i bruk? Beskriv varje plogtyp för sig med angivande av alla benämningar på dess delar!

Vad kallades de olika delarna av en plog med fot som fig. 20 och 21: a) handtag, handhäl? b) plogstyre plogstöd, plogstjärt, plogstert, skalmar, styre, handvete, handvid, handvedje, ploghandval, plogorv, hävd, hävjer, skeik? Hade man ett eller två handtag? Ett fast handtag och ett löst: rostake? Angiv i vad mån ovan upptagna namn avse ett eller par handtag! Andra benämningar härför: hammarträ, stol, kvist? Vad betydde enstöring? Stället på en plog: plogkropp? Vad kallades främre delen av stället: bröstpelare? Vad kallades: c) bakståndare, tå o. s. v.? d) framståndare (jfr årder)? e) ås, plogås, mullås, stock, ploghals, dragstång, dräkt? Motsvarande benämningar på stångplogens dragstång? f) släpsko, plogfot, tass, tossa, hasafot, kässja? Kilar, som fasthöllo denna: plogfotakilar? Hur reglerade man

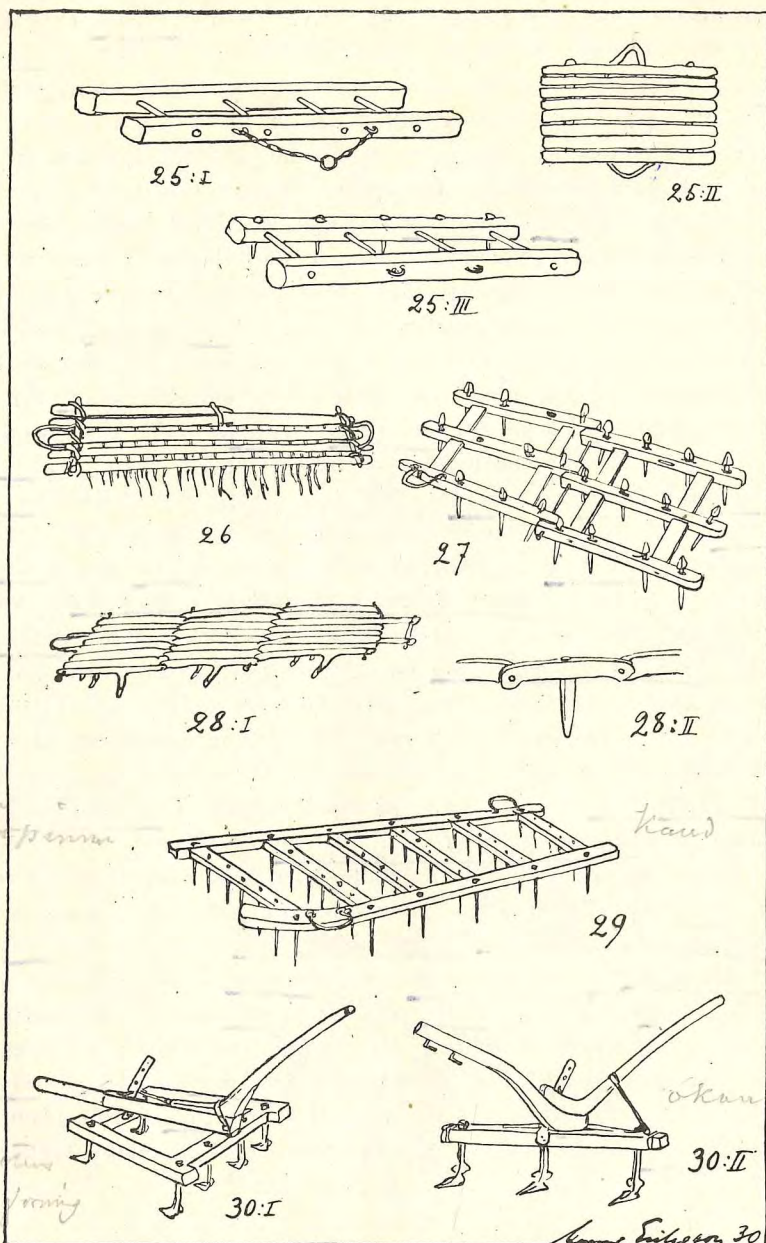
djupgåendet hos stångplogen (fig. 22)? Med lättbro, lättor, hål och viggas, ställtyg? Fästet för dragordningen g) betsel, lösbetsel, plogbetsel, ploglås, kringla, grimma med hak att fästa draganordningarna i? Eller krok, selhäl, dragjärn med från- och åtöra? Satte man fast ett åt sidan utskjutande järn (renjärn) i grimman, då man skulle köra invid renen? h) kniv, rist, skärjärn, åsjärn, långjärn; lösskärare och fastskärare? Var denna fastsatt på sådant sätt som å fig. 20—21 eller som å fig. 22—24? Vad kallades i vardera fallet anordningen som fasthöll risten? T. ex. på svängplogen: vidja, klave, grimma, handske, risthålla, ristband, åsring med kil, ristkil, av trä eller järn och i senare tid ställskruv? Användes någonsin i äldre tid skumrist? i) bill, bäll, plogjärn, skär, som skar lös tiltan med ett vågrätt snitt? Namn på billens olika delar: udd, näbb, nos, topp, tipp om spetsen och vinge, skär, det åt sidan utskjutande partiet av billen? Om plogen har sula (j) av trä, vad kallas denna: sula, vis, vise, kvist, rot? Den främre delen av denna: ploghuvud? Det stycke av billen som eventuellt gick över detta som en hylsa: fal? Vändskiva (k) av trä (plogfjölevint grane) eller järn (stål)? Andra namn på denna: plogfjöl, våndfjöl, vältefjöl, vinda, fjöl, fjäl, mullplåt, mullfjöl? Angiv mått och utseende på vändskivan! Satt denna på högra sidan av plogen (högerplog) eller någon gång på vänstra sidan (vänsterplog)? Namn på vändskivans bakre del: stjärt?

Namn på de olika delarna motsvarande de ovanstående hos en kärrplog? Delarna av en modernare svängplog, t. ex. av Överums modell, fig. 24: a) högerhandtag (asåde); b) vänsterhandtag; c) skalmar o. s. v.; d) stag, stödjärn, stöd-hälla; e) ås o. s. v.; f) vidja o. s. v.; g) rist o. s. v.; h) främre delen av åsen med anordning för plogens inställning för olika djup: ankare, grimfäste, kronfäste; i) grimma o. s. v.; j) bill o. s. v.; k) vändskiva o. s. v.; l) stället; m) bröst, tvärjärn; n) landskiva, landsida, landskena, lillfjöl, som täcker

Fig. 20—24.

20 Mellanform mellan årder och plog. Dalarna. 21 Fotplog, Dalarna. 22 Stångplog, Södermanland. 23 Kärrplog, Skåne. 24 Vanlig svängplog av Överumstyp.

plogens mot det oplöjda vända sida; o) landskivans nedre kant; slitsula, med hæl, il, plogil, eller klack, åkare? Vad menades med plogtvärg, plogvärg, värgd? Hade man vid plogen en träspade e. d. fastsatt för rengöring av plogen: plogskrapa, plogspade, plogkäpp, plogsten? Plogyxan att slå i kilar o. d. med?

Andra namn på svängplogen: vändplog? Om den har långsträckt vändskiva, som helt vänder tiltan: vallplog? Om den har brant vändskiva, som bryter jorden: störtplög, bräckplog? Har man använt plogar med risten fastsittande vid billen: bastardrist?

Uttryck för reparation av plogar, t. ex. lägga på, avläta en utsliten bill, vässa en bill? Transport av plogen? Hade man särskild släde: släpa, släpesko, plogsläpa, plogsläde, plogmed, kroksläpa? Eller särskild vagn: krokvagn o. s. v.? Släpade man den med hjälp av en stake o. d., som sattes tvärs genom plogkroppen?

Att använda plogen: plöja o. s. v., se nedan kap. 2! Folketro om plogen? Skulle man ha ett stycke flogrön fastsatt i den? Ansågs det farligt att låta plogen stå ute vissa tider av året, t. ex. under julen?

Sladd (fig. 25). Namn på redskap, som man jämnade av fårorna med på våren före harvningen: sladd, sla, slant, slät-sladd, släpsladd, stocksladd, plankesladd, dyngslo? Hur var den tillverkad? Ett par kantställda plankor, två eller flera stockar, hopfästade med pinnar eller länkar? Vad kallades plankorna eller stockarna: tjäl e. d.? Hade man sladd i form av en kälke med underspikade bräder: skidsladd, släpa? Hade man sladdar med pinnar i den ena stocken? Benämningar: sladdharv, pinnsla, pinnsladd, harvpinnsladd? Om pinnarna voro av järn: järnsladd? Hade man grovt ris inflätat i sladden: rissladd, kokrivare? Hur fästes draganordningen på sladden? Brukade körkarlen åka på sladden eller belastades

Fig. 25—30.

25: I Stocksladd, Uppland. 25: II Slät-sladd, Finland. 25: III Pinnsladd, Uppland. 26 Kvistharv, Finland. 27 Ledharv, Halland. 28: I Ledharv, Jämtland. 28: II Detalj av ledharv. 29 Åkerharv, Dalarna. 30: I Klösharv, Uppland. 30: II Klösharv, Närke.

den med stenar (tyngder) för att ta bättre? Vad menades med planérsla och hur användes detta redskap? Att köra med sladd: sladda, slada?

Harv (fig. 26—30). Namn på harvar i allmänhet: Harv, härv, harva? Hur sågo de äldsta kända harvarna i orten ut? Har man använt träd med på ena sidan kvarsittande grenar som harv? Av flera stycken sådana (fig. 26), hopfogade med varandra (och med inflätade kvistar dessutom)? Namn: kvistharv, risharv, knaggaharv, svedjekvistharv? Om stockarna voro kluvna: klovaharv? Vad kallades klovorna eller stockarna: harvsvegar, harvbränder? Andra äldre typer av harvar? Har man använt krattor eller käppar för att mylla ned säd med? Jfr ovan sid. 3!

Harvar med två eller flera sinsemellan rörliga delar (fig. 27, 28)? Benämningar: ledharv, dubbelharv, låtterharv, slättharv, träharv, träpinnaharv? Hur förenades de olika delarna: med gångjärn, järntraller, harvetenar, svegar? Raka eller krokiga pinnar, tinnar, tindlar av trä eller järn? Vilka träslag användes, om pinnarna voro av trä? Hur satte man fast pinnarna (med kilar, skruvar, »nöt eller trycke»)? Namn på de trästycken, som pinnarna sattes fast i: harvträ, harvbrand, bål, grind, tjäl, täld? Tvärträna, som sammanhålla dessa: slår, släner, rafter? Namn på hela träramen till en harv: harvbål, harvböle, harvbränder, rände, stomme? Harvar med fyrkantig ram i ett stycke (fig. 29). Namn: åkerharv, sädesharv, fyrkantharv, rätpinnharv, enkelharv, långharv, grannharv? Om den hade krokiga pinnar: krokpinnharv? Harvar med trekantig ram: trekanttharv? Harvar med billiknande pinnar: billharv, gåsfotharv, gåspinnharv, klösharv, kloharv, krokharv, kloårder, snokharv, krattharv, kroktinnharv, sylharv, myllharv? Namn efter antalet pinnar: niokloårder? Hur var draginrättningen ordnad? En inslagen märkla med kedja och krok: lycka, länk, harvkrok? Hade man lös harvkrok av trä, som sattes i märklan (fig. 12)? Hade man stock som på ett årder (fig. 30): stockharv? Ett harvjärn med många urtagningar för kroken på skacklarna, så att man kunde få harven att gå mer eller mindre

diagonalt? Hade man styre på harven: handtag, handsparr, handspade, harvstötta? Andra anordningar att styra eller lyfta harven med, t. ex. ett fast rep?

Uttryck som beteckna att köra med harv: harva, klösa o. s. v.? Se vidare nedan kap. 4!

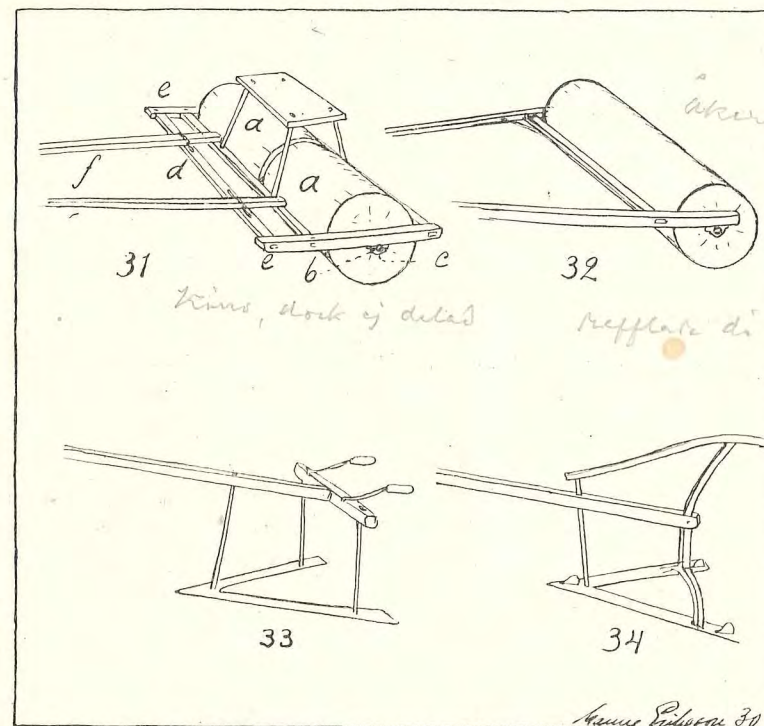

Fig. 31—34.

31 Tvådelad vält med sits. 32 Enkel vält. 33 Ogräsjärn. 34 Ogräsjärn eller tupplog.

Vält (fig. 31—32). Benämningar på redskap, som använts att tillpacka jorden eller krossa jordkolor med: vält, välter, valter, åkervält, slätvält, stock, stockel, bult, trumla, tromla? Har man haft skämtsamma namn för redskapet, t. ex. stultris o. d.? Särskilda namn för mindre redskap, som t. ex. användes på lättare jord: dragbult? Namn på vältens delar (fig. 31): a) vältklubb, vältklubb, vältkubbe, bultval? Av vad slags virke gjordes den (ek)? Var den refflad eller försedd

med påspikade slonor? Var den delad på mitten, så att vardera halvan kunde röra sig oberoende av den andra? b) den i vältkubben indrivna trä- eller järnaxeln: nål, vältnål? c) lagret, bössan, som axeln löpte i? Var denna fäst direkt vid skacklarna (som å fig. 32) eller på en särskild ram d? Vad kallades denna: ram, rände, grind? Namn på ändstyckena (e) i denna ram: vältammare? f) Vältskalmar, vältkak, bultskakel, drätter? Hade man sittbräde, sits, bock på välten, så att man kunde åka på den, då den behövde göras tyngre? Vad kallades att köra med vält: vältta, välttra, bulta, trumla, tromla, stockla?

Stendrög, stensläde, stensläpa, stenbjörn, hammel eller stenkärria, stenvagn att forsla bort stenar från åkrarna med?

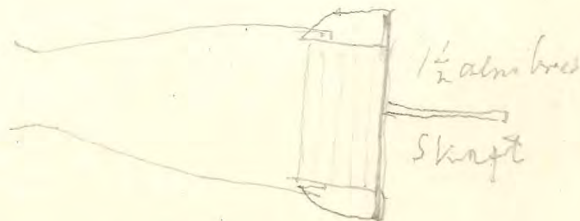
Mullskopa, mullplog, mullsladd att släpa ut jord från renen in på åkern med? Var den i äldre tid försedd med stjalpträ? Att använda mullskopan: skopa ut dikesjord, mullskopéra? Dikesplog, att köra bort matjorden med vid dikning? Hur var den konstruerad?

Andra redskap för jordens bearbetning, t. ex. ogräsjärn (fig. 33) och tuvplög (fig. 34)? Hur användes dessa? Andra redskap för ogräsets borttagande, t. ex. plogliknande redskap med tvär bill: spadplog?

Hur förvarades åkerbruksredskapen under vintern?

II. Höst- och vårplöjning.

Vad betyder ordet **åker**? Fast mark i allmänhet? Mark som är odlad? Ett genom diken på alla sidor omgivet fält? Stycket mellan två fåror på ett fält? Angiv likaledes betydelsen av orden fält, lott, teg, tjäg, tvär, vältta, som röra åkrarnas uppdelning genom dikning eller plöjning! Andra uttryck, som ha liknande betydelse: jordrimpa, jordrimsa, ränga, kingsa, kil, dikeslag, lag, kvarter, linda, farskott, plank, vrätt, vänd? Finns land i samma betydelse, t. ex. i sådana förbindelser som ärtland, rovland, potatisland? Eller blott i betydelsen trädgårdsland?

Plöja (jfr ovan sid. 13): köra åkern, rista, rita, vältta, ärja? Höstplöjning? Motsvarande verb: höstplöja, hösta, lägga i vinterfår, laga till vårjorden? När började man höstplöjningen och vid vilken tid skulle den vara slut? Hur lång arbetstid hade man om dagen? Vårplöjning? Brukade man allmänt eller undantagsvis först på våren plöja den jord, som besåddes samma vår? Andra uttryck härför: lådingsplöjning? Plöjde och ristade man med en häst eller med ett par hästar (flera hästar)? Med paroxar? Hur många personer hjälptes åt vid plöjningen? Skötte en man både körningen och styrningen av plogen? Eller körde en och en annan styrde plogen (risten)? Gick dessutom en karl efter plogen och vältte plogskivan, om denna av plogen ej bringats i sitt läge (fläskkarl, fläskedräng)? Ristade man före plogen? Endast då man plöjde vall (eller plöjde ett område första gången)? Skötte en eller två man ristningen? Hur stor areal hann man med att plöja för dagen på olika slags mark? Brukade man plöja på förtjänst åt andra? Anlitade man t. ex. värmlänningar för svårare plöjning i samband med nyodlingar (såsom i Uppland)? Hur stor ersättning utbetalades åt lejda plöjare?

Uttryck för jordens fuktighetsgrad i samband med plöjningen? Det är för torrt att plöja: åkern är harot, harig, det är hårdplöjt, tungfaret, dräkten är tung? Lagom fuktigt för plöjning: plöjmust, det är lättplöjt?

Uttryck för plogens djupgående: plogmän? Att plöja en fåra: farskjuta, fara? Djupplöja och skumplöja, flåplöja? Vad menas med fåra? Rännan där plogen gått fram? Andra benämningar härför: ploggång, plogfår, plogdrag, plogdrätt? Eller betydde fåra den lösskurna jordskivan? Andra namn för denna: tilita, tilt, tilja (?), filt, plogskiva, åra? Fåra eller får, far, for? Namn på den orörda jorden bredvid fåran: fårback? Hur reglerade man fårornas bredd? Folktro knuten till fåran som skyddsmedel?

Hur benämndes det upplöjda fältet: plöje, plöjning, plöjsel, plöjsla, ristning, rista, nyrista, drivning?

Tegläggning? Fig. 35. Började man plöjningen av ett fält med att slå upp åsar, lägga upp en plogås, tegrygg, så

att två tältor fälldes mot varandra (a)? Annat uttryck härför: sätta ut? Andra namn för plogryggen: ryggfåra, rygg? Namn för den oplöjda jorden under tegryggen: balk, bylk, ål? Satte man ut hela fältet på detta sätt, innan man började den egentliga plöjningen (gärdet är utsatt)? Plöjde man sedan runt tegryggen under ständigt vändning åt höger? Vad kallades detta sätt att plöja: sammanplöjning, att slå ihop, slå in, slå inför, fälla emot? Eller började man i stället köra

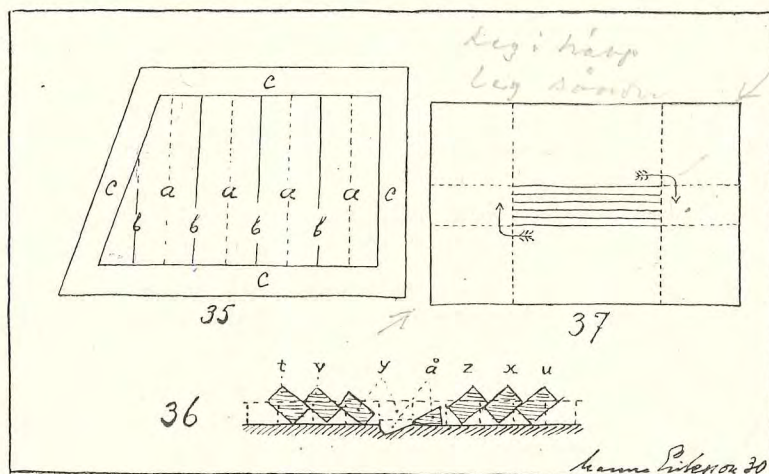

Fig. 35—37.

35 Tegläggning av åker. 36 Slutfåra. 37 Figurplöjning.

runt slutfåran (se nedan!) under vändning åt vänster, ömsevis på vardera av två angränsande tegar? Namn på detta sätt att plöja: isärplöjning, isärfällning, att fälla ifrån, slå isär, slå itu, slå ut, slå utför, spräcka plogryggen? Förekom det att man plöjde två gånger i samma fåra för att få djupare mylla? Plöjde man sista fåran mellan tegarna på detta sätt för att få dalen mellan tegarna mindre bred (fig. 35 b och fig. 36 å)? Vad kallades den sista fåran: alvfåra, djupfåra, itustjälpa, mellanfåra, mittifåra, plogdal, skiljefåra, tegfåra, vattenfåra, spräckefåra? Namn på den näst sista fåran mellan två tegar (fig. 36 y): grundfåra? Stycket mellan två slutfåror (jfr början av kap. II): däld, teg, fjärje, fera, ren? Vad kallades

området längs renarna (fig. 35 c), som vid tegläggning plöjes efteråt: vändteg, vändtege, landfering, landfärning, vändfjärje, vänd, vändhuvud, vändvall, huvudlände, tvärlände, tvärteg? Att plöja vändtegen: landfåra? Om man ej körde runtom åkern, utan vid åkerns sidor plöjde ut till renen på samma gång som den närmaste tegen plöjdes, vad kallade man då en sådan teg av halv bredd: halvvarpa e. d.? Vad kallade man i så fall det stycke, som man vid ändarna av åkern plöjde vinkelrätt mot tegarnas längdriktning: tvärteg, ändteg, förlände, tvärländ, tvärfåror, ändafåror? Namn på sista fåran vid renen: landfåra? Att plöja denna: köra renslaget, plöja av renarna? Namn på det ställe där en nyplöjd fåra korsade en gammal: fårebrott? Brukade man söka undvika detta? Varför? Köra med plogen utan att plöja upp någon tilla: köra tomme, i tommorna, köra spräcke? Tomfår, tomfåra?

Brukade man någon gång plöja en åker så som fig. 37 visar? Namn på detta sätt att plöja: figurplöjning, fyrkantplöjning?

Uttryck som beteckna plöjning av gräsvall: plöja vall, vändplöja, nyplöja, plogvända, åkervända, köra l. plöja fastlind? Namn på det upplöjda fältet efter vall: nyplöje, nyplog, torvo, torvfan, svalplog, vändåker? Att plöja andra året efter sedan man haft vall: plöja lindfåren? Namn på det andra året plöjda: vändning, återvälta, torvröta, torvsyra? Vad betyda uttrycken: plöja havreland, plöja stomland? Plöja rågstubb, havrestubb? Andra hithörande uttryck?

Uttryck för att plogen under plöjningen hoppar upp och ej tar ordentligt: köra l. plöja käringar? Att den tar för litet eller för mycket i sidled: där stal det? Uttryck för att tiltan åker ihop framför plogen: det sorvar l. bussar före? Att plöja i sur, klibbig jord: bloka upp o. s. v.? Uttryck för att vid trädesbruk plöja tvärs över de vanliga plogfåror: tvärplöja, tvärvända, sneda? Att plöja så att varje tilla kom att ligga på ett underlag av oplöjd mark: balkplöjning, att balka, bulka? Namn på den oplöjda jordremsan under tiltan: balk o. s. v.? Jfr ovan sid. 18!

III. Trädesbruk och gödsling.

Träda: en träda, ett tråde? Andra uttryck för detta begrepp: trädesjord, acke, fälad? Benämningar på del av jorden, som låg i tråde och den del som låg i säde: ena eller andra årevägen? Att träda: lägga i träda, ligga i tråde, ligga i vil? Användes ordet träda i annan betydelse, t. ex. att ett visst år ej slå en äng: öster-, västertråde? Namn på igenlagd åker: äkra, groe? Brukade man använda trädesåkrarna som betesmark (trädesbete) för kor, får, svin eller gäss? Hade man fäfallor på trädan, som efter ett par dagars betande flyttades till ett nytt ställe? Gjorde man något för att hindra ogräsets växt innan man plöjde trädan första gången för året? Köra trädan med plog eller årder (krok): träda, träda upp, kroka eller tvära trädan? När skulle man köra trädan för första gången under sommaren? Hade man bestämda tider för arbetets utförande? Hur många gånger kördes trädan under sommaren? Benämning på de olika plöjningarna (t. ex. andra gången: annorväg, arväg)? Brukade man också harva trädan för att hålla efter ogräset? Samlade man ihop rötter av kvickrot och andra rotogräs, som bortskaffades från åkern eller brändes där?

Andra arbeten i samband med trädningen? Brukade man då skaffa bort stenar från åkrarna? Bröt man upp dem med spett och stänger? Grävde man ner dem i gropar? Kände man i äldre tider till någon metod att spränga stenarna? Lades de uppbrutna stenarna i rösen på åkern? Lades de upp till stengården?

Dikade man under trädesåret? Redogör för dikningens utförande, dikenas storlek och avstånd från varandra m. m. under äldre tid! Fuktiga sänkor i åkern, som måste utdikas för att bli av med bottensyra? Andra uttryck: lägdor, ållor o. s. v.? Uttryck för att åkern är bottensur: sjuk, vattensjuk, sur, åkern är drungen, det är ett källdrag, ett seg, ett sug i åkern? Jfr frågel. 30, s. 6!

Att **dika** gräva diken, ta upp nydiken? Benämning på den som dikar: dikare? Brukade man leja tillfälliga arbetare från andra orter vid större dikningsföretag (t. ex. dalkarlar eller

Här i Norrb. är man inte så rik på spec. benämningar på olika redskapsdelar eller arbeten. En uppställning skulle ju kunna uppge vad det med sannolikhet skulle kunna heta efter ortens dialekt om här är fråga om allmänt brukade uttr. för sekur ifråga

värmlänningar)? Ansågs det som ett mycket tungt arbete att dika (jfr drängen, som »åt till harvnings och inte till diknings»)? Namn på de olika momenten i dikningsarbetet? Att sätta ut dikessnöre, att spåra? Att ta första spadtaget, ta matjorden? Att gräva nedåt på djupet: bottna, ta bottentag? Ett spadtag, flera spadtag djupt? Att jämna av kanterna på diket: skära kanten, sticka av dikesbrädden, slänta, brädda, brinka, brecka, bricka? Namn på den sluttande sidan av diket: slänt? Namn på diket kant i dagytan: dikeskant, dikesbrädd, ren, renbank, brink, breck, åkerlöt? Att jämna av dikesbotten och skotta upp jorden: skotta diket, skotta ur, skjuta botten? Att ränsa gamla diken: ränsa diken? Rödja för dikningen: hugga ner vidjor, buskar, tusker? Hur bred sträcka lämnades oplöjd utefter åkerrenen? Sparades denna ren för gräsväxtens skull?

Dike, grop, grov? Olika benämningar på olika slags diken? Stora diken, som utgöra avlopp: avloppsdike, flodike, grav, huvuddike, kanal, nor, nordike, sköl, utfallsdike, utlopp, utloppsdike? Andra större diken: rådike, skiljedike, skiljegrav längs en rågång? Åkerdiken, skärdiken, klövdiken, som mynna ut i avloppsdiken? Ytterdiken, innerdiken, mittendiken, tegdiken, tvärklykor? Backdiken, laggdiken, länddiken, som skilja odlad jord från oodlade partier (backar, »holmar» o. s. v.)? Små tillfälliga diken, som grävas för att avleda vattensamlingar från sänkor i åkern: vattenfåra, pissuta? Täckdiken, trummediken? Ha sådana brukats sedan gammalt eller när började de komma i bruk? Redskap? Varmed fyllde man botten av diket? Sten (fyllesten, överliggare och underliggare) eller kluvet gärdselvirke? Täckte man med granris över underlaget, för att ej jorden skulle falla ner? När började lerrör komma i bruk i orten? Andra namn på täckdiken: sugdike, fångdike, trummedike? Täckdikstrumma, utloppstrumma? Namn på täckdikets öppning mot ett avloppsdike: öga?

Namn på den ur diket uppskottade jorden: dikesjord, dikesfyll, dikstorv? Bottentorv och brinktorv, brecktorv? Hur spridde man ut den uppskottade dikesvallen (jordvallen)

på åkern? Genom körning (med kärra, mullskopa eller planérsladd) eller genom direkt utkastning med hjälp av grep eller spade? Kunde detta kallas att planera? Att ta bort allt för stora och gräsrika renar med hjälp av flåhacka: hacka brinkar, breckar? Att sönderdela torven med hacka: hacka torv? Lägga igen gamla diken? Få gott fall, undanfall, sug på ett dike? Motsatsen: det står bakvatten?

Hur byggde man **broar** över dikena? Lade man stentrummor eller jordbroar? Broar av trävirke: brotiljor, brotrödor med bjälkar, vasar, åsar som underlag? Flyttbroar, som kunde användas på flera olika platser?

Göda åkrarna: att gö, göda, gödsla, gödna, göna åkern? Det är gött här? Dynga, fröda, klåka åkern? Åkern är klak, klök? Motsatsen: jorden är brukningsgirig, mager, skrin, skrinn? Substantiv för gödsel: bättring, dret, dynga, gödning, gödska, gönn, tad? Brukning, bruk, hävd? Olika slag av naturlig gödsel: fädynga, kodynga, lagårds-gödsel; horsmök, hästdrit, hästgödsel, stalldynga; färdynga, fårtalle, smaladynga, husgön? Öding, ödung? Finns uttrycket gullhög = gödselhög? Gödselstack, dyngstack, dyngkast, dynghög, gödselkase, kompost, mödding? Namn på platsen, där gödseln ligger: gödselstad, dyngdal, dyngstad, dynggrop? Gödselvatten, al, alvatten, dyngvatten? Gödselbrunn, albrunn; dyngpöl, dyngpuss, dyngesump, tadsdy? Dynglort, dynglåma, kolaska? Olika värde i olika slags gödsel? Användes olika slags gödsel för olika växtarter, t. ex. fårgödsel för kål och rovor? Brukade man utöka gödseln med halm, kärrjord, granris och liknande? Andra gödningsämnen? Brände man torv, som hackades lös av det översta jordlagret på myrjord? Eller brände man ris och bråte, ogräsrötter e. d.? När började man använda kalk som jordförbättringsmedel? Sand och torvjord? Konstgödsel?

Gödselkörning: köra gödsel, dynga o. s. v.? Namn på brådtiden, då man körde gödsel: gödseland? Redskap vid gödselkörningen: dynggrep, dyngskovel, dyngklo o. s. v.? Jfr ovan sid. 3! Namn på gödselkärror och gödselslädar av olika slag? Här behöver ej lämnas utförligare uppgifter om

resp. fordons konstruktion och utseende än vad som behövs för att fullt tydligt klargöra vad de olika namnen åsyfta; närmare detaljer äro avsedda att behandlas i en blivande frågelista om kördon och transportredskap. Vinterkörden: dyngslåde, dyng-råder, dynggrad, dyngra, dyngbotten, dyngskrov, dyngåke, dyngåm, dyngskrinda; gödselbotten, gödselbråde, gödselhäck, medbotten (med grindar) o. s. v.? Sommarkörden: dyngkärra, dyngskott, dyngvagn, dyngåka, gumpkärra, gammalvagn, gödselbing, gödselkerma, gönavagn o. s. v. Löstagbar gavel på kärra: dyngknekt? Löstagbara sidor på vagn: dyngkarmar? Löstagbar ram kring en dyngslåde: dyngslädröm? Botten: dyngflake o. s. v.? Dyngfat, spännfat, som användas vid lastningen? Att lassa dynga, häva gönn? Dyngkörare? Deltogo både kvinnor och män i gödselkörningen (männen körde och kvinnorna lassade på)? Förekom brottning mellan män och kvinnor under gödselkörningen (griping e. d.)? Beskriv närmare hur det tillgick vid denna lek! Förekom någon särskild ceremoni vid slutet av gödselkörningen (köra kapp med sista lassen, pryda hästarna med löv, »köra rosanlasset»)? Brukade man efter körningens slut fira dyngkalas, mökgille?

Lade man vid gödselutkörning på vintern gödseln i stora högar på trädan? Hur täcktes dessa för att ej torka ut för mycket? Eller lades gödseln i mycket små högar? Vad kallades högarna, som lastades av dyngsläden: första stöpet o. s. v.? Uttryck för att flytta de små gödselhögarna på våren för att tjälen skall gå bort under den plats, där de legat: tjäla av? Spred man gödseln ovanpå snön under vintern? På mark, som man besådde på våren och på vall? Har man haft uttrycket att tåda för att gödsla gräsvall på detta sätt? Det göds-lade området: tadugård? Hur använde man gödselvattnet? När och hur spridde man det?

Hur spridde man gödseln under sommaren på trädan? Andra uttryck härför: breda dynga, breda dret, reda gödsel, fli ut dynga, sprätta dynga? Redskap som användes (grep, sladd, dyngsugga)? Slog man sönder dyngkokorna med ett särskilt redskap: gödselval? Vad kallades detta arbete: tröska gödsel, slåss med ryssen? Namn på den som bredde

gödseln: spridare? Köra, välta ner dyngan med årder eller plog? Länga ner dyngan genom att plöja längs åkern? Sued-årdra, sneda ner, tvära ner dyngan genom att köra snett över åkern? Körde man ned gödseln med hjälp av något slags sladd (dyngsugga) bestående av med rep hopfästade kubbar?

Hur ofta harvade man trädan under sommaren (blott för att hålla efter ogräset)?

IV. Vår- och höstsädd.

Gemensamt namn för alla vårarbeten på åkern: våren, våranden, vårbruket, vårbrådskan, lådigsanden? Att våra, våra till, vårgöra, göra sin vår, våråka? Uttryck av typen: vi var hemma ett par dar och vårandgjorde? Att vårså? Vårsåning, såning, såningstid, sådesand, sädar? Namn på den del av åkerarealen, som besåddes med vårsäd: vårland? Finns ordet lådigsäd?

Motsvarande namn för höstsådden, efterhöstvåren? Höst-sådesland, träde? Höstsäd?

Uttryck för att jorden är lämplig att bearbeta: den, har tor- kat ur, gist upp, jorden är urgist, gisten, den reder sig, är ras, tidd, vulen? Motsatsen: jorden fastnar vid, åkern är lerig, sur, klabbig, den klenar, klampar i, hänger vid? Jorden är lucker, skör, lättredd? Motsatsen: den är hård, skarp, tillhårdnad, hoprunnen, kokig, butig? Jordkoka, but? Vinterbunke (under vintern sammanpackad åker)?

Utsäde, sådeskorn, sädessäd? Andra uttryck för detta begrepp?

Brukade man stomharva på våren utan plöjning? Brukade man på sank marker harva och så medan tjälen ännu var kvar i jorden: harva, så på tjälen? Sådde man utan föregående harvning på plogfårorna (i öppen får) och harvade efteråt? Vad kallades detta: att reda, re efter? Eller utfördes en del av bearbetningen före och en del efter sådden?

Vilka förarbeten gjorde man för sådden i sådana fall? Jäm- nade man först av plogfårorna med sladd: sladda, slättsladda,

slädja? Namn på den förberedande harvningen: att bråttla, bråssla, entinna, sylharva, harva under, mullharva, harva mull (mylla) harva såbädd, reda till vårlanden, bröta upp, harva upp? Användes harvar av olika typer för harvning före och efter sådden? Uttryck för att harva längs med plogfårorna: långharva, rätharva, harva rätt, köra ändefter, harva ändamed? Att harva tvärs över fårorna: harva på tvären? Att harva snett över fårorna: sneda, snedda, snedharva, sling- gerharva, harva slångersned? Harva i kors? Namn på fåran efter en harvpinne: sneda? Att köra med harven från ena ändan av åkern till den andra: köra en vända, ett drag? Uttryck för att man vid harvning råkade lämna en bit oharvad mellan två »vändor»: dragen gå inte om lott, man sätter i. harvar käringar, gäddor, sätter emellan?

Brukade man för hand hacka sönder större torvor och krossa jordkoker efter harvningen: hacka torv, bulta kok, koklor i. but, knacka kappar o. s. v.? Utfördes detta arbete av barn och halvvuxna? Uttryck för att åkern är väl harvad och beredd för sådden: den är i redd, tillredd, tillreds?

När skulle man så? Såningsmärken: när björklöven bli stora som musöron (eller då lövet täcker kråkan), skulle man så? Andra liknande märken: löss på tordyveln, framtill eller baktill o. s. v.? Rätt vind för sådden: nordan för höstsäd, sunnan för vårsäd? Skulle man så i ny eller nedan, på för- eller eftermid- dagen för att få bästa grödan? Märken för hur tätt man skulle så?

Hur tillgick sådden? Hur forslades utsädet till åkern (bars eller kördes)? Ställde man säckarna längs åkerrenarna? Namn på den som sådde: såare, såningsman? Var det uteslutande männen som sådde eller även kvinnor? Brukade husbonden verkställa sådden? Att så? Sådde man med bara den ena eller med båda händerna? Såskäppa, sädesskäppa, halvskäppa, skäppa, skäppe, såfjärding, såningsvanna, såalöpe? Hur var såskäppan tillverkad? Namn på skäppans ram (rände), bot- ten, sårem med krok, som lades över ena axeln, eller hängslor (fättlar) över båda axlarna samt rem om livet? Hade man i st. f. hängslor en trækrok, vars krökta del hakades över axeln och som med sin andra ända var fäst framtill på skäppan? Eller

höll man skäppan med ena handen? Bars utsädet från säckarna till den som sådde av en medhjälpare (bärare)? Sådde man olika slags utsäde på olika sätt? Hur sådde man olika sorters frön o. d.? När började såningsmaskiner komma i bruk?

Namn på den remsa av åkern, som man besådde under det man gick ett slag över åkern: fära, färe, fera, fjärje, såfär, såfjara, utfäring, refte, sädesmål, såakast, strete, vända, ånn, on? Satte man upp stakar (stakade) för att ha ögonmärke att gå efter då man sådde? Vad kallades stakarna: ånnpinnar e. d.? Gick en person och drog upp en linje med fötterna, där den sådda delen slutade (att fjäta)? Eller drog man upp linjer (färfåror) på åkern med en käpp eller en särskild krok: fjärjkrok? Vad kallades att göra detta: att fära, fera, fjärja? Namn på den som drog upp fåror: fjärjare, ritare? Namn på fläckar, som av misstag lämnats obesädda mellan två »fåror»: bara, barfläck, baring, misstag, mista? Har man härför haft sådana uttryck som: dödfåra, kalasebord i samband med föreställningen, att sådana fläckar ansågos varsla om någons död i gården? Eller barnsölsfläck i samband med föreställning om att de varsla om födelsen av ett barn i gården? Uttryck, som beteckna, att man sått två gånger på samma ställe: så dubbelt, samså, tegen är tvåsådd? Kan samså betyda att man samma år vid två tidpunkter sår samma åker? Eller att man sådde i bara fläckar på höstsädesfälten, som uppstått genom isbränna (svallbränna) så att säden gått ut? Andra uttryck för att så in vårsäd i sådana isfläckar: så uppi, så efter, så i? Andra namn på bara fläckar: rålikenfläck, pada? Säden är padig?

Hur myllade man ner den sådda säden? Körde man ner den med krok eller årder: ärja ner, mulla ner, billa ner? Slätharvade man efteråt? Eller gjordes enbart sådan harvning efter sådden? Benämningar: slättharva, slätta, välharva, grannharva, harvelägga? Kördes också härvid två varv korsvis över åkern? Eller myllade man i stället ned säden med krokharv: billharva, bröta? Sådde man t. ex. gräsfrö utan att alls mylla ned det? Uttryck för att sådden är avslutad: vi har sått av, har tillsått? Hurudan dagordning hade man under såningstiden?

Vältade man efter sädens nedmyllning? Broddvältade man rågen på våren för att den skulle bli tätare? Broddvältades även vårsäd? Hur lång fick brodden vara, då detta gjordes? Har man någon gång i stället för att välta jorden låtit t. ex. fåren gå och trampa till åkern (så i Vågå i Norge)?

Körde man för att avleda vattnet från åkern särskilda vattenfåror, vattufåror, vågfåror, örfare, vassfare? Blott på höstsädesfälten? Vad kallades detta arbete: att farskjuta? Jämnade man till kanten (kammen) på fåran med kratta: att raka ner kammen, raka vågfåror, slå i kull fåror?

Brukade man ta extra ledighet efter såddens avslutande, t. ex. sova långt fram på dagen: sova till vårdygns (Rietz 823)? Firades såddens avslutning på något sätt, t. ex. med sågille, fårgille, (Skåne, Rietz 175 b)?

Sådd av andra växtarter än säd, t. ex. så ärter, sätta bönor, så eller sätta rovor, så linfrö o. s. v.? Beskriv, hur de olika arbetena utfördes? Risade man ärtåkrarna (ärtlanden) efter sådden? När skulle man så de olika växtlagen? Hur bereddes linåkern, rovåkern (rovtäppan, rovlandet)? Sådde man rovor på slätt land eller på drill? Lägga upp drillar, drilla, kroka? Kammar och fåror? Användes vid sådd av rovrö något verktyg, t. ex. en pinne (rovpick), varmed man gjorde hål för fröna med? Eller sådde man med nypan (dröslade ut fröet)? Hur tjockt sådde man linfrö (»så att en höna kunde slå kana på det»)?

Hur behandlades trädgårdstäpporna och vilka köksväxter odlade man där? Sköttes allt arbete i trädgårdstämpan av kvinnorna? Trädgårdsland, kålgårdsland, plantlave, kålkätte, kålsäng? Hur bereddes dessa: gödsla, kasta, spada, gropa, gräva, kratta, platta landen? Hur drog man upp kolrotsplantor (kålplantor) från fröet (kålrotsfrö, rotafrö)?

Sätta potatis, släppa potatis? När skulle den sättas? Beskriv hur man beredde och gödslade potatislandet! Dialektala benämningar på potatis komma att efterfrågas i planerad frågelista om odlade växter! Fåra upp eller fara upp åkern till pärer? Köra upp fåror? Körde man med krok, årder eller plog? Mullfåra och tomfåra, pantoffelbök? Satte man potatisen i var-

annan fåra? Sättpotatis? Sönderdelades denna (skära potatis? Maka igen, köra igen fårorna? Fjärja, hypa, hupa, kupa, mulla, mylla, draga på, fåra, fåra, köra på potatisen, då den kommit upp?

Hur höll man efter ogräset sedan säden kommit upp? Harvade man med lättharv? Rensade för hand eller tog tistlar med tistelstickare? Rensa och gallra potatisland, rovor och köksväxter? Förekom annan bearbetning av jorden efter sådens slut, t. ex. harvning om jordbrynet slagits ihop (hål-lat ihop) genom häftigt regn?

Anm. För utförligare behandling än vad det i föregående givits av folktro och folksed i samband med åkerns beredning och sådd hänvisas närmast till följande arbeten: Frågebok för folkminnesinsamling utg. av W. Liungman, s. 51—52, Finlands svenska folkdiktning VII: Folktro och trolldom 2, Växtlighetsriter, utg. av G. Landtman (Skr. utg. av Sv. Litteratursällsk. i Finland CLXXXIV), Helsingfors 1925 samt A. V. Rantasalo: Der Ackerbau I—III (F. F. Communications 30—32) Sortavala 1919—1920.

Illustrationerna till denna lista äro utförda efter skisser av fil. mag. Manne Eriksson, gjorda efter föremål, som till större delen finnas i Nordiska Museets samlingar. Fig. 4, 16, 20 och 21 äro gjorda på grundval av skisser i Landsmålsarkivets samlingar och fig. 1:III, 7:I, 18 och 25:II efter G. Grotenfelt: Det prim. jordbrukets metoder i Finland (1899); fig. 35—37 i huvudsak efter Nordisk Familjebok, 2 uppl.